

Слободан Миладиновић
Факултет организационих
наука, Београд

UDK: 316.4.052
Оригиналан научни рад
Примљен: 25. 04. 2006.

ПИТАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈСКИ ПРОЦЕСИ У СРБИЈИ

У овом раду се, на основу података емпиријског истраживања, анализира прихваћеност појединих идентификационих оквира посредством оцена коју припадници националних мањина придају значају припадности нацији, родном крају, Србији, Државној Заједници Србија и Црна Гора и Европској Унији. Подаци казују да се национална припадност управо јавља као најзначајнија детерминанта опредељивања те да постоји тенденција да припадници различитих нација на различите начине оцењују значај припадности понуђеним ентитетима. Генерални је налаз да се највећи значај придаје локалној и националној припадности а најмањи припадности Србији и Државној Заједници. Може се констатовати да међу националним мањинама не постоји сагласност око прихватања понуђених оквира идентификације. Мањине се могу поделити на две групе: прву која прихвата Србију као своју државу (пра свега Румуне и Словаке) и другу групу која није благонаклона према Србији као оквиру за своју социјалну идентификацију (овде, пре свега спадају Албанци а делом то важи за Мађаре и Муслимане/Бошњаке). Проблем са другом групом је у томе да се ради о мањинама које су густо концентрисане на појединим деловима територије Србије. Из података се може претпоставити могућност да се у догледној будућности око и поводом појединих етничких група развију потенцијална жаришта нових криза.

Кључне речи: социјални идентитет, оквир идентификације, нација, национална припадност, локална припадност, државна припадност

Увод

Социјални идентитет се обликује онда када појединац о себи размишља кроз своју припадност некој групи. Наравно, те групе могу бити врло различите и појединац се углавном више идентификује са групама које су, у одређеном контексту, истакнутије од других и у односу на њих размишља о разликама према припадницима других група истог реда важности. Стога се социјални идентитет повезује с унутаргрупним и међугрупним понашањем из чега нужно следи постављање граница према припадницима других група исте врсте. Понашање подразумева преферирање сопствене групе, разликовање различитих група, прихватање групних норми и стандарда, привлачност сопствене групе и стереотипна перцепција припадника исте и других група, (из чега ако се ради о етничким групама следи и етноцентризам као специфичан облик понашања). Управо је поистовећивање људи са групама којима

припадају постало кључна чињеница у објашњењу различитих унутаргрупних и међугрупних појава, што посебно долази до изражаја код међунационалних сукоба.

Проблем је у томе да је друштво хијерархијски структурирано те да се између различитих друштвених група постављају односи обележени различитим (неједнаким) друштвеним положајем и различитим (неједнаким) учешћем у расподели друштвене моћи. У овом контексту социјално груписање за последицу може да има и социјалну дискриминацију. Социјални идентитет се овде јавља као део слике о себи који формирају појединци по основу своје припадности (или свог замишљања припадности) некој групи. Припадност мањини је довољан разлог да су у условима економске и посебно политичке нестабилности појави осећај дискриминисаности који може постати и саставни део перцепције сопственог друштвеног идентитета, без обзира да ли је осећај дискриминисаности заснован на реалном стању.

Национални идентитет се појављује као део социјалног идентитета који у условима глобалне нестабилности врло лако прераста у водећи сегмент социјалног идентитета. Национални идентитет произилази из осећаја етничке припадности. Уколико на једном простору егзистира више националних група онда је реално очекивати да ће се, због различитих оквира идентификације развити и осетљивост на разлике. Управо то разликовање на релацији ми – они представља фактор учвршћивања националног идентитета и непрестаног учвршћивања разлика у свести оних који преузимају различите националне идентитете. Практично, најјача идентификација са сопственом групом се развија када границе међу групама постану непропусне, када статусни односи постану нестабилни а када се међусобне разлике доживљавају као нелегитимне.

Друштво Србије је управо типичан пример таквог стања. Друштво Србије је, по више критеријума, парцијализовано, фрагментисано, дезинтегрисано и затворено, раздирано различитим унутрашњим деобама. У њему данас егзистира већи број етничких заједница које са подозрењем гледају једна на другу и већи број религијских група међу којима не постоји много толеранције и дијалога. Социјалне поделе су заоштрене већ годинама и то по више основа. Јаз између богатих и сиромашних је велик (види шире у Богићевић, Крстић и Мијатовић, 2002; Богићевић, Крстић, Мијатовић и Милановић, 2003; Миладиновић, 2005). Друштвена структура се затвара за социјални успон припадника нижих друштвених слојева и то посебно припадника млађих генерација (види шире у Миладиновић, 1993; Вуковић, 1994; Цвејић, 2004). Друштво функционише на два паралелна нивоа (види Мркшић, 2000:237-292; Мркшић, 1994). Један ниво представља официјелно друштво са званичном привредом и званичним институционалним системом. Други ниво представља друштво формирано око незваничног, тзв. сивог, сектора привређивања. И поред новије фискализације привреде сиви сектор још увек није отишао у заборав. Он и даље функционише стварајући понекад од припадника нижих друштвених

класа и слојева, а посебно од оних који припадају маргиналној класи људе високог социјалног статуса у сивој или полусивој зони.

Проблем је у томе што сви делови социјалне структуре не успевају да се стопе у једну хомогену структуру друштва Србије. Ова чињеница, сама по себи, можда и не би представљала велики проблем да се друштво Србије није нашло на рубу транзиционих и глобализацијских процеса. Данас, када се Европа интегрише и унифицира, већина иоле значајнијих политичких □ социјалних фактора у Србији се мање-више слаже да се и ми морамо приближити Европи и њеним интеграционим процесима.

Дакле, једно од кључних питања стабилности и функционалности неког друштва је питање интегрисаности грађана у глобални друштвени систем. Ово питање тим пре добија на значају ако се ради о мултиетничкој, мулти-конфесионалној и мултикултурној средини. Присуство различитих етничких група, конфесија и култура на једном простору нужно отвара и питање однос различитих делова популације према могућим оквирима идентификације. Конкретно, друштво Србије је типичан пример средине у којој на истом простору живи већи број битно другачијих етничких група, група које говоре различите језике, служе се различитим писмима, исповедају различите религије, позивају се на различиту историју, традицију, културу. Ради се о групама међу којима се, врло често постављала веома оштра линија разграничавања. Реч је о групама које су у ближој или даљој прошлости биле, понекад, у врло оштрим сукобима иза којих су остајале тешке ране у виду хиљада убијених или велика материјална штета али и многе друге последице. Ране неких од тих сукоба су још увек свеже. Стога је логично поставити питање колико су припадници појединих од тих скупина спремни и способни да прихвате изазове нових времена и да се оријентишу ка суживоту, толеранцији, разумевању међусобних различитости и изнад свега помирењу. Другим речима, колико су спремни да се идентификују са друштвом у којем живе?

Методолошки аспект

Циљ овог истраживања је да се утврди које оквире социјалног идентитета усвајају млади (конкретно ради се о средњошколској омладини из национално мешовитих средина, претежно припадницима мањинских националности). Узорак је овако конфигуриран да би се видело, с једне стране, да ли се припадници националних мањина прихватају постојеће државне и политичко-институционалне оквире као прихватљиву идентификациону матрицу те колико су спремни да прихвате потенцијалне европске интеграције као оквир и смерницу ширег социјалног идентитета¹. Значај оваквог истраживања је више-

¹ Податке који се користе у овом раду прикупио је мр Драган Колев у оквиру рада на докторској дисертацији која је прихваћена на Факултету цивилне одбране у Београду. Овом приликом се захваљујем колеги Колеву због тога што ми је уступио податке за анализу.

струк. С једне стране се научни значај огледа у сагледавању перцепције националних односа у средини која већ дужи низ година функционише у стању (често отворених) међунационалних конфликта. Ти конфликти су до пре десетак година имали форму међунационалног (грађанског) рата. Наравно, конфликти су били подстицани са разних страна, понајвише из политичке сфере али добар део објашњења за такву ситуацију треба тражити и у културно-историјском контексту али и у укупној економској и социјалној ситуацији у земљи. Списак узрока међунационалних сукоба се овде не завршава и он није толико битан за анализу истраживаних резултата колико је битан за утврђивање корена свих данашњих несугласица.

Други сегмент циљева оваквог истраживања представљају практична применљивост добијених резултата. На основу добијених резултата могуће је пројектовати стратегије како за унапређивање међунационалних односа тако и стратегије за интеграцију националних мањина у друштво Србије, односно стратегије за приближавање друштва мешовитог етничког и културно историјског састава становништва евроинтеграцијским процесима, које, приближавање, данас за Србију представља развојни императив. Практично, ако желимо да се прикључимо европским интеграционим токовима, морамо извршити унутрашњу интеграцију свих субјеката друштвеног живота. Посматрајући ствари у националном миљеу то значи да је неопходно предузети низ мера чији је циљ интеграција националних мањина у друштвено ткиво Србије (без обзира да ли ћемо у ближој или даљој будућности имати државну заједницу Србије и Црне Горе, макар како се она у будуће звала и макар какву политичку или организациону форму она имала). У противном постоји опасност да националне мањине, уместо да представљају мост међу народима и државама, (п)остану фактор унутрашње (али и шире) дезинтеграције.

Подаци су прикупљани током децембра 2006. године у национално мешовитим срединама и то у оним местима у којима је било доминантно присуство етничких мањина. Подаци су циљано прикупљани управо у срединама са високом концентрацијом припадника мањина да би се с већом поузданошћу утврдио значај (утицај) националне припадности на ставове испитаника. Србија (не рачунајући Косово, за које не постоје поуздани подаци) има око 7.5 милиона становника. Од тога је 82.86% Срба. Дакле, скоро сваки пети грађанин Србије је мањинске националности. Око половине њих живи на просторима високе концентрације своје етничке групе и међу њима су најбројнији Мађари, Муслимани/Бошњаци, Румуни, Албанци и Словаци. У Србији такође живи и велик број Хрвата. Њих има укупно око 70 хиљада и, осим на неколико тачака у Војводини, углавном нису концентрисани на једном месту, већ су разбијени по целој територији Србије². Такође треба споменути и Роме којих у Србији званично има око 108 хиљада с тим да су они расути по целој територији те се не може тврдити да су концентрисани на

² Прерачунато према подацима из *Статистички годишњак Србије 2005*: 73.

неком простору. Узорак су чинили средњошколци³, претежно припадници националних мањина (укупно 884). Ради поређења података са ставовима већинске нације додатно је испитано и 360 испитаника српске националности, средњошколаца и студената из Београда тако да је анализирани узорак обухватио 1244 испитаника. Испитивање је било анкетног типа.

Истраживање оквира идентификације: глобално стање

Проблем који је овде испитан је оцена значаја припадности нацији, родном крају, Србији, Државној Заједници Србији и Црној Гори и Европској Унији. Генерално најзначајнији идентификациони оквир за национална мањине је родни крај са скором 4.38, за њим следи нација (скор 4.35), затим иду Европска Унија (скор 3.88), Србија (3.04) и Државна Заједница (2.16).

Т-1: Оцена значаја припадности⁴

	Нацији	Србији	Родно м крају	ДЗ СЦГ	ЕУ
Нимало важна	1.6	12.0	1.3	39.1	6.5
Мало важна	2.9	17.7	1.3	26.3	5.3
Осредње важна	7.6	37.0	10.8	20.1	13.4
Доста важна	35.2	21.3	31.2	8.2	43.4
Веома важна	52.7	12.0	55.5	6.2	31.5
Тотал	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Скор	4.35	3.04	4.38	2.16	3.88
Крамеров V	0.157	0.382	0.178	0.318	0.210
п	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Стд. дев.	0.862	1.163	0.824	1.206	1.110

³ Има довољно теоријског и емпиријског оправдања веровати да ставови младих одсликавају ставове одрасле популације. Не тако бројна истраживања показују да чак и код веома мале деце (основношколаца, па чак и предшколаца) постоји тенденција да се неке националне групе виде као блиске, а неке као далеке, што производи прихватање или одбацивање тих група. (Михић и Михић, 2003: 167-182.). Код деце као и код њихових родитеља постоји готово идентичан след националности што се тиче изражености етничке дистанце. Реално је очекивати да су деца искренија од родитеља за које се може очекивати да се “дозирано” изјашњавају по овом питању зависно од очекиваних ставова испитивача и глобалне друштвене атмосфере.

⁴ У табели се износе подаци који се односе само на део узорка из ког су искључени Срби (само националне мањине).

Из података се недвосмислено види да националне мањине републику Србију, а поготово Државну Заједницу, не доживљавају као значајан оквир свог идентитета. Напротив на делу су локални оквири идентификације. Нација и родни крај се прихватају као убедљиво најзначајније ставке у дефинисању личног идентитета. Чак половина испитаних сматра да им је припадност нацији веома важна а трећини је доста важна. Сличне су размере и код оцене значаја припадности родном крају. Интересантан је налаз да све мањинске групе имају прилично уједначен скор код оцене значаја припадности нацији и родном крају. И једно и друго се може окарактерисати као локално национална интеграциона преференција. Ради се о томе да су мањинске групе концентрисане на неком простору те да везивање за родни крај представља својеврсни вид прикривеног национализма заоденутог у форму локал-патриотизма. Локал-патриотизам је појава на коју се генерално гледа са одобравањем и за коју се не везују негативне конотације као што је то случај са национализмом. Практично, везивање за нацију готово да у свести већинске етничке групе имплицира сецесионизам док с друге стране везивање за завичај не изазива такве асоцијације. У сваком случају, пренаглашавање нације као интеграционог оквира баца сенку сумње на могућност успешне интеграције мањинских нација у друштво Србије. Из овога даље следи да је мала извесност успешне интеграције друштва Србије у европске интеграционе токове све док мањине не налазе свој интерес, или бар мотивацију, за суживот у заједничкој држави.

Националне преференције

Напред наведени подаци добијају сасвим ново значење ако се посматрају кроз призму националне припадности. Крамерови V коефицијенти приказани у претходној табели говоре да постоји значајна веза између националне припадности и прихватања Србије ($V=0.382$) и Државне заједнице ($V=0.318$) као оквира идентификације (у оба случаја $p<0.000$). Код осталих ставки се може такође констатовати значајна веза са националном припадношћу мада је она слабијег интензитета. Једино је веза националне припадности и прихватања нације као значајног идентификационог оквира, на граници значајности што нам говори о томе да све мањинске групе нацији као оквиру идентификације придају сличан (велики) значај.

Најдрастичнији налази се виде код младих Албанаца који с једне стране пренаглашавају везаност за нацију, родни крај (вредност свих скорова је видно изнад 4) и Европску Унију а с друге стране, готово у потпуности одбијају да прихвате како Србију тако и Државну Заједницу (где је вредност скорова испод 1.5). Готово да није потребно коментарисати да се Србија као држава а такође и Државна Заједница међу Албанцима доживљавају као стране, непријатељско, ако не чак и окупационо окружење. С обзиром на све оно што се дешавало у новијој историји може се закључити да је убедљива пропаганда

албанских националиста остварила свој крајњи циљ а да су истовремено младе генерације Албанаца ускраћене за виђење укупне ситуације из угла друге (српске) стране. Млади Албанци се добро сећају онога што су лично преживели с краја претходне деценије али, очигледно, не знају шта је све претходило томе. Систематско малтретирање косовских Срба је мрачна мрља у историји албанског народа која се, највероватније, крије од младих нараштаја. Фризирање историје, којом приликом се друга страна сатанизује а сопствена представља као жртва, може да има за последицу само даље продубљивање нетрпеливости и даље ширење конфликта⁵.

Овакви налази нису далеко од тврдње да је креаторима албанског национализма и сецесионизма њихова сопствена омладина само топовско месо које би требало да одигра ударну улогу у остваривању коначног циља – сецесије. Одбијање Србије и Државне Заједнице као животног и идентификационог оквира недвосмислено казује да ће албанска мањина још доста дуго бити оквир, повод и разлог дубоких сукобљавања. Ово представља посебан проблем у времену данашњем када се воде преговори са међународном заједницом о будућем статусу Косова и Метохије, делова територије Србије са којих су деценијама уназад систематски расељавани, или боље рећи протеривани, Срби који су тамо вековима живели и који су некада на том простору представљали етничку већину. Број становника Косова се, према попису, у периоду 1948-1981. повећао 2.18 пута. За то време је број Албанаца увећан за 2.46 пута а број Срба је увећан 1.22 пута а Црногораца 0.96 пута (умањење броја). Другачије исказано, удео Албанаца је у укупној популацији са 68.5 % повећан на 77.4% а број Срба је са 23.6 смањен на 13.2% а број Црногораца је смањен са 3.9 на 1.7% (Петровић и Благојевић, 1989: 84-85). С обзиром да је у посматраном периоду евидентирано исељавање великог броја Срба (и Црногораца) са Косова, приказане тенденције се не могу сматрати само производом природног кретања становништва (у чему је албанска етничка заједница учествовала са изузетно великим природним прираштајем (који је константно био виши од 20‰)). Постоји богата емпиријска евиденција која потврђује да је реч што о тихој што о отвореној тортури екстремних националистичких снага косовских Албанаца. Од већине Срби су претворени у мањину, од мањине су, у сопственој земљи, претворени у изгнанике са сопствене земље.

⁵ Да ова теза и те како има основа потврђују и бројна истраживања етничке дистанце и етничких стереотипија. Д. Панџић налази да с краја осамдесетих чак 57% Албанаца изражава јаку дистанцу према Србима (у односу на могућност склапања мешовитог брака) док латентну дистанцу изражава њих 16%. Слична је ситуација и код Срба код којих 60% исказује јаку а 24% латентну дистанцу. Став Албанаца се може проширити и на друге народе с обзиром да, генерално, према другим народима изузетно јаку и јаку дистанцу изражава њих 69% а слабу и потпуно одсуство дистанце исказује 19%. У овом случају је код Срба ситуација битно другачија 48% их изражава јаку дистанцу у оба модалитета а скоро половина слабу до одсуства било какве дистанце према другима. (Панџић, 1991а: 188-196.)

Т-2: Оцена значаја припадности⁶

		нацији	Србији	родном крају	ДЗ СЦГ	ЕУ
Албанци	Скор	4.64	1.35	4.66	1.45	4.09
	Стд. Дев.	0.786	0.748	0.688	0.846	1.049
Румуни	Скор	4.50	4.34	4.33	3.73	3.23
	Стд. Дев.	0.735	0.821	0.909	1.172	1.306
Словаци	Скор	3.73	3.51	3.88	2.59	3.22
	Стд. Дев.	1.205	1.306	1.308	1.284	1.275
Мађари	Скор	4.41	2.92	4.47	1.63	4.11
	Стд. Дев.	0.711	0.963	0.631	0.739	0.864
Муслима ни/Бошњаци	Скор	4.22	3.29	4.23	2.91	3.66
	Стд. Дев.	1.070	0.995	0.959	1.164	1.352
Срби	Скор	4.13	3.99	3.95	3.15	3.32
	Стд. Дев.	1.050	1.126	1.173	1.373	1.345
Остали	Скор	4.00	3.82	4.15	3.44	3.51
	Стд. Дев.	0.918	1.023	1.226	1.252	1.189
Тотал 2	Скор	4.28	3.32	4.25	2.45	3.71
	Стд. Дев.	0.927	1.232	0.962	1.337	1.211

Млади Мађари такође високо вреднују припадност родном крају, нацији и Европској Унији. (скор изнад 4). С друге стране припадност државној заједници готово да нема за њих значај (1.63). Значај припадности Србији је оцењен са 2.92 што се може сматрати прилично добром оценом и назнаком да је у будућности могуће остварити много бољу међуетничку сарадњу на релацији Срби – Мађари. Извесног незадовољства стањем међунационалних односа у земљи има код припадника мађарске националне мањине, али постоји и добра воља да се проблеми решавају у оквиру граница Србије без заостравања ситуације и отпочињања већих конфликта. Чак 18.6% младих Мађара сматра да су међунационални односи лоши док их добрим сматра 24.2%.

Муслиманско-бошњачка етничка група показује изузетно високе скорове по свим критеријумима, што представља својеврсно изненађење с обзиром на ратне сукобе у Босни и Херцеговини током деведесетих у којима су они били

⁶ У табели су приказани подаци који се односе на цео узорак (националне мањине заједно са Србима).

директно супротстављени српској страни⁷. Ови сукоби су били обележени ратним злочинима с обе стране а најпознатији и најмасовнији од њих је стрељање око 8000 Муслимана из Сребренице. Кад се узму у обзир најпотресније странице новије политичке историје ова два народа остаје нејасно да ли овако високо вредновање значаја припадности Србији представља искрен став или се ради о својеврсној политичкој мимикрији. Има аргумената за обе тврдње, тим пре ако се узме у обзир да 29.1% њих (доста више него Мађара) оцењује лошим стање међунационалних односа у Србији али их 24.7% (приближно као и Мађари) међунационалне односе процењује као добре. Заиста је могуће да је на делу политичка мимикрија као једна врста одбрамбеног става ове етничке скупине у постконфликтном окружењу. За овакву тврдњу постоји чак и историјска аргументација која може бити доведена у везу са мотивима практичне корисности приликом примања Ислама. Но, с друге стране се може говорити и о томе да су домаћи Муслимани/Бошњаци и те како свесни својих српских (и уопште словенских) етничких корена те да се не могу идентификовати ни са једном државом (изузев донекле с Босном и Херцеговином), у спољном окружењу. Стога се за њих Србија као оквир идентификације намеће као оптимално практично и логично решење.

За Румуне и Словаке се може констатовати високо прихватање значаја припадности свим понуђеним ентитетима и то за Румуне чак изузетно високо прихватање по свим ставкама. Они чак придају већи значај припадности

⁷ Стање мађуетничких односа у Босни и Херцеговини се може јасно видети из стања етничких стереотипија и етничке дистанце припадника српске и бошњачке националности. У најновијим истраживањима су стереотипи према другој страни изразито негативни конотирани. Чак 81.02% Бошњака Србе сматра насилним а 78.83% окупним, 76.64% грамзивим, 70.07% националистима итд. Набраја се преко десет негативних стереотипа заступљених са преко 50% прихватања. С друге стране Срби наводе четири стереотипије о Бошњацима које су заступљене са преко 50% прихватања: религиозни - 58.49% (што не мора, по себи, представљати негативну стереотипију ако занемаримо да се ради о религији која је битно другачија од оне коју прихватају Срби), нападни - 54.72%, примитивни - 53.58%, неискрени - 51.32%. С друге стране, аутостереотипи обе етничке групе су углавном позитивно конотирани и има их око петнаест, код обе стране, који су заступљени са преко 50% прихватања. Сами себи су, и једни и други, обично храбри, поносни и уопште узев, позитивни без и једне негативне особине. Закључак је да су етнички стереотипи изразито емотивно обојени што је, без сумње, последица ратних дешавања. (Турјачанин, 2004: 363-364.). Друго истраживање :азује да је етничка дистанца једног народа у односу на други већа код оних односа који захтевају већи степен блискости (нпр. склапање брака, да живи у суседству или да буде наставник у школи коју му похађају деца). Интересантан је налаз да већу дистанцу показују Срби у односу на Бошњаке него обрнуто. Срби прихватају могућност склапања брака у 13.9% случајева а Бошњаци у 20.5%, да буде наставник у школи у његовом месту Срби одбијају у 28.8% а Бошњаци у 48.1% случајева. Једини однос према којем постоји висока толеранција је "да као туриста посећује моју земљу" који прихвата 98.8% Срба и 93.9% Бошњака. Од понуђених девет односа Срби у натполовичној већини прихватају два а Бошњаци четири односа. (Пухало, 2003.).

Србији него што то чине Срби. Ранијим истраживањима је констатовано да су, генерално, Румуни подложни убрзаној асимилацији (Илић, 2000: 55). Овде приказани резултати само дају допунску аргументацију за овај став. У социоструктуралном смислу Румуни су етничка група са несразмерно старим становништвом у Србији и са неповољном структуром урбаног и руралног становништва и изузетно великим уделом пољопривредника (70%) у структури занимања. С друге стране Словаци су, како бројем тако и уделом (у Војвођанској) популацији, релативно стабилни. Подела на протестанте и католике не производи унутрашње сукобе и расцепе. Међутим, они су просторно разбијени и концентрисани око Бачког Петровца, Ковачице и Старе Пазове. Из тог разлога не постоји потенцијал за етничку политичку мобилизацију (Илић, 2000: 55) (уз то су физички веома удаљени од матице).

У истраживањима с краја осамдесетих (Д. Пантић) је слика била значајно другачија. Тада се високо ценио значај свих нивоа припадности и то код свих етничких група. Највиши значај локалној и републичкој припадности су придавали Мађари (60% и 62%) а југословенској Муслимани (84%) и Мађари (79%). Албанци су сва три оквира идентификације прихватили у износу нешто мањем од половине (ради се о оцени значаја припадности као и веома и доста важна). Срби су на релацији локална – савезна – републичка припадност исказали следеће вредности: 36% - 51% - 71%. Велики значај европској припадности су све етничке групе исказале натполовичном већином (најмање Срби – 52% а највише Мађари – 66%). Ако узмемо у обзир да су ови подаци прикупљани у предвечерје међунационалних ратова и у време веома заоштрајених етничких конфликта на Косову, можемо посумњати у ваљаност података изнетих за Албанце. Ово тим пре ако њихово изјашњавање доведемо у везу са подацима који ће у даљем тексту бити приказивани (Пантић, 1991: 236). Пантићеви подаци се битно разликују и од налаза Љиљане Баћевић, из временски блиског периода, по којима се одредница веома и прилично важна за локалну припадност прихвата у 19% случајева, за републичку у 26%, југословенску – 57%, и европску у 36% случајева (Баћевић, 1990: 147-172).

За само једну и по годину колико је прошло између ова два истраживања дошло је до крупних промена које су битно измениле идентификационе оквири. Међутим, треба нагласити да ова динамика ни тада а ни сад није била уједначена по етничким групама. Албанци су и тада придавали већи значај локалној припадности (Баћевић, 1990: 150) од осталих етничких група (27%). Интересантан је налаз да су они у 34% случајева придавали велики значај републичкој припадности а у 53% југословенској док је европску оријентацију исказало тек њих 32%. Преференције Муслимана су биле следећа: локална – 22%, републичка 21%, југословенска 26% и европска 33%. Срби су показали следеће тенденције: локална 18%, републичка 24%, југословенска 49%, европска 40% (Баћевић, 1990: 169). Очигледно да су дешавања из деведесетих оставила дубок траг на прихватање поменутих оквира идентификације или, прецизније речено, да раније евидентно погоршавање међунацио-

налних односа (које се у периоду од шездесетих до половине осамдесетих уочава у низу истраживања) своју кулминацију доживљава током деведесетих. Припадност нацији с краја осамдесетих уопште није била у врху приоритета обичног света. У међувремену је она постала кључна одредница социјалног идентитета за припаднике многих етничких група са простора Србије. Данашња слика изгледа као лик у огледалу у односу на стање од пре скоро две деценије када је грађанима била најважнија југословенска припадност а за њом су следиле републичка (покрајинска), светска и на крају локална припадност.

У истраживањима међунационалних односа на нашем простору бележи се и јака етничка дистанца (Флере и Куљић, 1982:17-18; Миладиновић, 1997; Секељ, 2000). Етничка дистанца евидентирана овим истраживањима, практично, представља потенцијал за даљу међунационалну нетрпељивост. Забрињавајуће је да велики део наше популације не жели присуство припадника неких веома бројних етничких скупина из нашег најближег окружења у свом суседству, у предузећу у ком ради, у граду у ком живи или у својој земљи, да не говоримо о томе да је прихватање национално мешовитих бракова са припадницима одређених етничких скупина сведено на минимум или сагласност с тим да раде заједно, да им буду надређени на послу или да им деца иду у исту школу.

Значајно присуство етничке дистанце представља тачку на којој лако може доћи до експанзије негативних осећања и њиховог прерастања у велики политички проблем који нас може озбиљно удаљити од европских интеграционих токова. Посебан проблем представља и то што је етничка дистанца евидентирана између најбројнијих националних група са нашег простора: Срба, Хрвата, Албанаца и Бошњака/Муслимана. Велики проблем представља и то што је етничка дистанца реална основа на којој израста и могућност политичке манипулације свих оних снага које свој политички интерес траже и налазе у дистанцирању од токова европских интеграција.

Примера ради, у истраживању етничких стереотипија утврђено је да је слика коју Срби имају о Албанцима (и обрнуто) екстремно лоша. Већ више од деценије константно се добија налаз да је стереотип према Албанцима негативнији од осталих, и представљен скоро искључиво негативним особинама (Пантић, 1987; Пантић, 1996: 561-583). У испитивању грађана Србије (Голубовић, Кузмановић, Васовић, 1995), 53% испитиваних грађана сложило се с тврдњом “Сви Албанци су примитивни и нецивилизовани”. У истраживању на београдским средњошколцима (Влаховић, 1998), више од половине ученика је описивало Албанце као сложне, агресивне, подмукле, заостале, осветољубиве, док их нико није описао као комуникативне, мирољубиве, дружељубиве, учтиве, са смислом за уметност. Уопште узев, Албанци се појављују као народ према којем се испољава највећа етничка дистанца.

Генерално се може тврдити да су стереотипи Срба о Муслиманима и Албанцима искључиво негативно конотирани. Муслимани се описују као

примитивни, неискрени, као они који не воле друге народе, прљави, некултурни, свадљиви, глупи, кукавице, лењи док су у случају Албанаца изразито наглашене скоро све негативне особине. И једни и други се описују као примитивни, не воле друге народе, прљави, некултурни, дрски, неискрени, свадљиви, себични, глупи, хладни, кукавице. И остале особине су им на негативном полу, али као мање изражене им се приписује лењост и негостољубивост. С друге стране аутостереотип о Србима је, углавном, састављен искључиво од позитивних и веома изражених особина. Срби су гостољубиви, поносни, осећајни, храбри, воле друге народе, искрени, несебични, паметни, поштени, чисти, љубазни, цивилизовани. Једине особине које су нешто мање изражене су: вредни, културни и мирољубиви. Према групама с којима не постоји актуелни конфликт (нпр. Румуни, Бугари и Македонци) стереотипије нису посебно раширене и не садрже много екстремних особина (Попадић и Биро, 1999).

Из овога се може закључити да се Србија данас налази на нижем цивилизацијском нивоу него што је била пре разбуктавања догађаја из деведесетих јер су тад на делу још увек биле интегралистичке и модернизацијске тенденције. Уместо тога, данас имамо локализам, национализам и тежњу ка аутархичном затварању на рубу европских интеграционих процеса. Овде се локалне (и националне) интеграције и хомогенизације показују као одбрамбени механизми којима се настоји премостити цивилизацијски јаз створен за време владавине националистичких диктаторских режима на тлу бивше Југославије. Збијање редова етничких заједница се показало као једна од манифестација увода у глобалну друштвену кризу деведесетих (Миладиновић, 1997) а садашња ситуација је само једна од, голим оком, највидљивијих њених последица.

Националност као детерминанта идентитета

Табеле које следе у даљем тексту нам отварају простор за улазак у детаље и откривање финеса у прихватању идентификационих оквира код припадника појединих националности. Табела нам казује како припадници појединих етничких група вреднују значај припадности сопственој нацији, односно у којој мери се нација прихвата као значајан идентификациони фактор.

Наиме, већ је познато да национална припадност игра веома значајну улогу у друштвеном животу савремених људи. Напред приказани скорови то потврђују. Разлике у стандардној девијацији казују да на простору Србије различите етничке групе у различитом интензитету манифестују националну везаност. Најчвршћу националну везаност показују Мађари, Румуни и Албанци док најслабију националну везаност показују Словаци код којих уопште постоји висок степен дифузије у прихватању свих понуђених оквира идентификације.

Т-3: Оцена значаја припадности нацији (%)⁸

	1	2	3	4	5	тотал
Албанци	0.0	4.1	6.8	10.8	78.4	100.0
Румуни	0.0	3.1	4.7	31.3	60.9	100.0
Словаци	7.3	7.3	22.0	31.7	31.7	100.0
Мађари	0.4	1.9	4.9	41.8	51.1	100.0
Муслимани/Бошњаци	4.9	2.2	12.1	27.5	53.3	100.0
Срби	3.0	5.1	16.2	27.6	48.1	100.0
Остали	0.0	10.3	10.3	48.7	30.8	100.0
Тотал	2.0	3.5	10.1	33.0	51.4	100.0

Овакво стање је одраз веома високог степена етничке фрагментације и сегментације те хомогенизације етничких сегмената друштва. Једна од могућих потврда и показатеља етничке фрагментације и сегментације друштва је веома висок Крамеров V коефицијент ($V= 0.723$; $p<0.000$) при укрштању националне припадности родитеља испитаника што недвосмислено говори о затварању канала етничке брачне хетерогамije које је затварање започето са првим знацима глобалне системске кризе ширих размера с почетка осамдесетих и које је још увек актуелно⁹. Национална подвојеност друштва се данас, у доба велике просторне и социјалне мобилности људи, код нас репродукује путем етничке хомогамije. Ово је чињеница која на нашим просторима учвршћује етничке границе како међу појединцима и породицама тако и међу појединим просторним регијама. Као доминантан образац ин груписања показује се национално груписање. Разлика је у томе да су код појединих националних скупина границе порозније те омогућавају већу међунационалну

⁸ Ознаке у овој и наредним табелама значе: 1. нимало важна; 2. мало важна; 3. Осредње важна; 4. доста важна и 5. веома важна

⁹ Етнички мешовити бракови на нашем простору нису били реткост. Делом су они проузроковани етнички мешовитим саставом становништва а делом и миграционим кретањима. Потврду овог става налазимо у чињеници да је 1950. године у целој Србији било склопљено тек 7.5% етнички мешовитих бракова. Већ 1959. таквих је за трећину више - 10.6% а 1979. их има 13.8%. Наравно, ови бракови нису били равномерно распоређени на целом простору Србије. Убедљиво највише их је било у Војводини која је карактеристична по два основа. Прво, реч је о простору на којем већ дуго живи већи број етничких група и, друго, реч је о простору на којем су се сливале реке имиграната (колонисти али и они који су долазили због растућих потреба за индустријском радном снагом). У Војводини је 1956. године склопљено 17.3% етнички мешовитих бракова. Већ 1959. их је склопљено 20.0% а 1973. чак 26% укупно склопљених бракова. У наредних десет година се учешће етнички мешовитих бракова у укупном броју становника благо повећало. (Петровић, 1986: 60.). Треба напоменути да је у периоду интензивних миграција била већа стопа развода етнички хетерогамних него хомогамних бракова. Другим речима, мешовити бракови су мање стабилни од етнички хомогамних. Евидентирано је да је учешће хетерогамних у укупном броју разведених бракова било веће од њиховог учешћа у склапању брака. (Илић и Цвејић, 1997: 113-114).

циркулацију док, с друге стране, имамо готово аквизитну затвореност (илустративан пример су Албанци или прецизније Албанке које су у браку готово искључиво са припадницима исте националности док мушкарци могу бити у браку и са припадницама других нација, чиме је практично онемогућен национални одлив али је зато могућ национални прилив мада ни то није нарочито уобичајено).

Ранија истраживања такође показују значајно присуство националног идентитета националних мањина. В. Илић и С. Цвејић налазе да од војвођанских мањина Словаци показују највећу националну везаност те да готово без остатка свој национални идентитет проналазе у националној историји и култури. С друге стране, ови аутори налазе да је код Румуна исказан најнижи ниво националне идентификације (иако он уопште није мали – преко две трећине испитаних) (Илић и Цвејић, 1997: 44-47). Потребу за етничком хомогенизацијом прихвата скоро четири петине Срба, око две трећине Словака и Мађара и тек једна трећина Румуна (Илић и Цвејић, 1997: 47-48).

Треба напоменути да ови аутори налазе јачу потребу за етничком хомогенизацијом управо у етнички хомогеним срединама, што може представљати изузетно вредан налаз како за даља истраживања тако и за сваку будућу политичку праксу која би имала за циљ превазилажење етничких противречности и прихватање суживота различитих етничких група на истом простору (Илић и Цвејић, 1997: 47-51). Њихов генерални закључак је да војвођанском етничком сценом доминирају три групе: српска, мађарска и словачка. Румуни показују најслабију националну идентификацију (за разлику од налаза овог истраживања), немају тенденцију ка националној хомогенизацији и готово сасвим су толерантни према другим нацијама и они се налазе на периферији друштвених збивања. Словаке карактерише интензивна национална (националистичка) опредељеност и висока хомогенизација. Њихова друштвена мобилизација нема етничко-политички карактер већ је концентрисана око етничких културних институција. С друге стране Мађаре не карактерише велико занимање за националну историју и културу али су зато у значајнијој мери политички мобилисани и то посебно на етнички хомогеним и урбаним подручјима тако да се Мађари могу издвојити као једина национална мањина која може значајно да допринесе дефинисању етничког суживота у Војводици.

Иако истраживања националне везаности спроведена у југословенском друштву од половине шездесетих до данас казују да је у новије време дошло до објективног погоршавања међунационалних односа ипак је евидентно да с друге стране, нека истраживања обављена уочи и у време кулминације друштвене кризе казују да је приличан број грађана сматрао да је национална припадност исувише узак оквир за идентификацију (уп. Баћевић, 1990: 149-153).

У истраживању обављеном само пар година раније (на омладини, средином осамдесетих) установљено је да 55.7% испитаних изражава слабу (до

потпуног одсуства) националну везаност, док снажну до екстремну националну везаност изражава 2.4% младих. Територијално она је била највећа на Косову и код припадника албанске националности (средњу, снажну и екстремну везаност изражава 78.6% младих Албанаца). Такође је било видљиво да је међу онима који су се национално декларисали постојала јака југословенска национална преференција (код 42.1% Срба, али само код 2.7% Албанаца, код осталих мањинских народа збирно 39.9% итд) (Флере, 1986: 131-149).

Нарастање национализма као доминирајућег облика друштвене свести, које је уследило уочи и после распада бивше Југославије тешко да се може сматрати искључиво за културно наслеђе детерминисано национално мешовитим саставом становништва, односно да је реч о једној аутохтоној појави. Пре би се могло тврдити да је националистичка свест продукт друштвено-историјских дешавања. Неколико ранијих истраживања у том контексту налазе да један од узрока који доводе до међунационалних конфликта треба тражити у поступцима политичких руководилаца који фаворизују национално питање и дају му претерани публицитет (Пантић, 1967; Милић, 1972). То значи да има основа за претпоставку да је владајућа политичка елита¹⁰ била један од значајнијих субјективних чинилаца који су омогућили да ојача осећање националне везаности и националне интровертности до тачке која је регистрована у најновијим истраживањима (види Миладиновић, 1997; Миладиновић, 2000).

У којој мери локална заједница, односно родни крај или завичај, може бити оквир идентификације? Несумњиво да данас, у ери глобалног повезивања света, с једне стране, и регионализације, с друге стране, локални простор и те како може да има значаја у животу људи. Подаци казују да се млади различитих националности слажу у једном а то је да је завичај један од најјачих оквира формирања личног и социјалног идентитета. Готово код свих етничких група су највиши скорови управо код вредновања значаја припадности нацији и родном крају и они се крећу у распону од 3.88 код Словака до 4.66 код Албанаца. Појединачно, највећи значај завичају као оквиру идентификације придају Мађари за које он има велики значај у 92.6% случајева. Други на листи су Албанци који велики значај припадању завичају дају у 90.5% случајева. Следе Румуни са 81.3% и Муслимани/Бошњаци са 76.9% прихватања. Срби придају мањи значај припадању завичају од припадника свих бројнијих мањина у Србији, тек њих 67.1% му придаје велики значај.

¹⁰ З. Голубовић, на основу анализа структура моћи и власничке трансформације у југословенском друштву, које су претходиле међуетничком рату, закључује да је међунационални рат подстицан систематски “одозго” с циљем да се задржи стечена моћ која се од 1970-тих све више премештала и концентрисала у рукама националних елита (Голубовић, 1995: 225). Овакво гледиште подржавају и Бора Кузмановић (Кузмановић, 1995б) и Силвано Болчић (Болчић, 1994: 48.). Такође и В. Катунарић тврди да националистичка идеологија долази одозго из редова елита које се боре за власт или учвршћење постојеће власти (В. Катунарић, 1991: 379.).

Т-4: Оцена значаја припадности родном крају (%)

	1	2	3	4	5	тотал
Албанци	0.0	1.4	8.1	13.5	77.0	100.0
Румуни	1.6	1.6	15.6	25.0	56.3	100.0
Словаци	9.8	7.3	9.8	31.7	41.5	100.0
Мађари	0.0	0.0	7.4	38.2	54.4	100.0
Муслимани/Бошњаци	1.6	2.7	18.7	24.7	52.2	100.0
Срби	4.3	8.4	20.3	22.2	44.9	100.0
Остали	7.7	2.6	12.8	20.5	56.4	100.0
Тотал	2.2	3.4	13.6	28.5	52.3	100.0

Ради се о врло индикативним подацима на основу којих можемо наслутити да што је већа језичка баријера између мањине и матичне нације то је веће придавање значаја припадању локалним оквирима или другим речима то је веће затварање мањина у локалне оквире. Ови подаци се донекле могу разумети чињеницом да су они прикупљани на просторима на којима је велика концентрација појединих мањина и с те стране би се радило о својеврсном локал-патриотизму, који би требало да буде у извесној мери урођен свим људима независно од њихове етничке припадности. Но, ако се ово доведе у везу са одбијањем значаја припадности Србији и донекле Државној Заједници које исказују, у већој или мањој мери, поједине етничке мањине, онда се може наслутити деловање других узрока које би требало тражити у стању међунационалних односа, у актуелној политичкој и привредној ситуацији, а пре свега вредносном систему који је битно обележен ауторитарношћу и национализмом (види Гредел, 1995; Кузмановић и Васовић, 1995; Кузмановић, 1995; Кузмановић, 1995а; Кузмановић, 1995б). И овде се може тврдити да је, до извесне мере, везивање за локалне оквире идентификације својеврсан одбрамбени став националних мањина. За припаднике посматраних мањина локални оквир, односно завичај, је средина у којој се осећају као већинска етничка група. Тамо су окружени припадницима исте националности, уче школу на матерњем језику, не осећају се национално угроженим, или се бар тако осећају знатно мање него ван локалних оквира, упражњавају своју веру и уопште културу.

За нас би требало да буде посебно важан податак у којој мери млади припадници националних мањина придају значај припадности Србији, тј. у којој мери прихватају да је Србија њихова држава. Већ је констатовано да је скор укупног истраживаног узорка (укључујући и Србе) доста висок (3.32), уз високу стопу расипања гласова (ст. дев. – 1.232). Управо висока вредност стандардне девијације и Крамеровог В коефицијента приликом укрштања националне припадности са оценом значаја припадности Србији ($V=0.382$, а код искључења Срба из узорка добија се вредност $V=0.389$, у оба случаја је

$p < 0.000$) казује да је национална припадност једна од кључних детерминанти идентификације појединаца с државном припадношћу. Практично, припадници различитих националних група се, по овом питању, на различите начине изјашњавају.

Т-5: Оцена значаја припадности Србији (%)

	1	2	3	4	5	тотал
Албанци	77.0	13.5	8.1	0.0	1.4	100.0
Румуни	0.0	3.1	12.5	31.3	53.1	100.0
Словаци	12.2	4.9	31.7	22.0	29.3	100.0
Мађари	7.6	22.4	46.0	18.6	5.5	100.0
Муслимани/Бошњаци	3.8	16.5	37.9	30.8	11.0	100.0
Срби	4.3	5.7	20.5	25.1	44.3	100.0
Остали	0.0	12.8	23.1	33.3	30.8	100.0
Тотал	9.7	14.1	32.1	22.4	21.6	100.0

Албанци убедљиво минимизирају (боље рећи чак да негирају) значај припадности Србији. Екстремно негативну оцену даје више од три четвртине испитаних младих Албанаца док сваки осми сматра да му је припадност Србији мало важна. Оно мало Албанаца што придаје важност припадности Србији, или боље рећи, признаје Србију као своју државу је углавном рођено у мешовитим браковима. Отуда се њихово изјашњавање пре може схватити као одбрамбени став него као назнака могућег прихватања и формирања личног идентитета (или боље рећи идентификације) са државом Србијом. Практично, из конфигурације одговора младих Албанаца се јасно види да они, а закључак је могуће проширити на укупну популацију албанске националне мањине у Србији, у највећој мери одбијају да прихвате државни идентитет грађанина Србије. Ово је вишеструко забрињавајући податак. Пре свега, ради се о омладини која припада регрутном контингенту. У случају активирања међунационалног сукоба на релацији Срби – Албанци многи од њих би вероватно били спремни да се ангажују чак и у оружаном борби.

Међунационални односи Срба и Албанаца имају дугу историју и њих није могуће чак ни у знацима приказати у краћем тексту. Оно што је битно речи је да је у бившој Југославији (СФРЈ)¹¹ национални кључ био основа за

¹¹ Историја односа Срба и Албанаца је доста старија од државе СФРЈ. Оно што је битно рећи у социо-антрополошком контексту је да је живот сеоског становништва Косова био сведен на борбу за опстанак, људи су настојали да живе од ситног земљишног поседа који им је пружао само минимум за живот. Стога није необично да су се синови (посебно код Албанаца) слали у иностранство не би ли допунили недовољне кућне приходе. Због тешких животних услова и оштре конкуренције проширена породица се појављује као природан оквир за задовољавање низа друштвених потреба те представља главни облик унутаргрупне солидарности али и, што је посебно значајно, представља основну јединицу за напад и одбрану која је строго организована у складу с корпоративним

доношење свих значајнијих политичких одлука (од кадровске политике до расподеле средстава за најразличитије потребе). Гледано у том контексту тешко да би се могло говорити о националној неравноправности. Припадници албанске националности су стизали до највиших јавних положаја (типа председника председништва СФРЈ или председника председништва републике Србије). Њихова процентуална заступљеност у разним органима власти, у образовном процесу, у извођењу наставе на матерњем језику и низу других места је одговарала највишим стандардима које је модеран свет често почињао да уводи тек после нас. Но у релативно повољној политичкој клими за нормалан суживот Срба и Албанца до њега уопште није дошло. Из данашње перспективе је готово немогуће дати ваљане разлоге зашто је то тако. У игри је вероватно велики број фактора међу којима треба споменути неравномеран економски развој СФРЈ али и саме Србије (Словенија и делови Хрватске су били значајније развијени од Србије а унутар Србије су Војводина и Београд

и патријархалним принципима. Јака везаност за (проширену) породицу погодује стварању неповерења према свима који нису род. Ако се ово подигне на виши организацијски ниво излазимо на становиште да је јака везаност за национални оквир води у ксенофобију. У условима социјалне атомизације и фрагментације које обележавају оштри сукоби (на ивици борбе за опстанак) сви облици лојалности ван оквира породице (и нације) могу бити само непостојани и непоуздани. Последица тога је да се, зависно од историјског тренутка, у локалним оквирим врши репресија једне над другом страном. Практично, ако сагледамо вишевековну историју заједничког живота два народа, тешко да можемо рећи коме би требало да припадне епитет прогонитеља а коме жртве. У време Отоманске владавине водили су се сукоби Турака и Албанаца у којима је хришћанско становништво (углавном српско) несумњиво представљало незаштићену и угрожену страну. Од Берлинског конгреса и утврђивања српско – турске границе долази до међусобних прогањања (Срби прогоне Албанце из Србије а Албанци прогоне Србе са Косова које је остало Турско). Тада се по први пут у историји Косова поставља јасна етничка граница Срба и Албанаца. Балкански ратови (1912-1913) резултирају припајањем Косова Србији. Улога жртве се пребацује на Албанце који остају отворено непријатељски настројени према Србији (касније Краљевини Југославији). Практично је период 1878-1914. био кључан за све што се данас дешава на Косову јер је подела између Хришћана и Муслимана сведена на етничку поделу Срба и Албанаца. После другог светског рата ситуације се обрће. (Dejzings, 2005: 13-35). Није ништа необично да се у оваквим околностима доминантан образац самоидентификације Срба креће у оквиру предполитичких и примордијалних одређења националног идентитета (етничко порекло и историја). С друге стране основни образац самоидентификације Албанаца се завршава на утврђивању негативних особина других (примарно Срба). Свет у оваквој представи Албанаца изгледа као хомогенизација Срба против Албанаца али и читавог света с циљем умањења негативних последица своје политике на Косову. С друге стране Албанци се хомогенизују око одбране свог националног бића од антиалбанског режима Слободана Милошевића. Они себе доживљавају као доминантну етничку групу а не мањину и доживљавају се као једину нацију у Европи која је подељена етничким границама. Овим се оправдава самоопредељење и независност албанске нације јер се она у словенском окружењу не доживљава као субјект једнак другима из чега следи и уверење да наставак живота ван сопственог “правног система” води у нове сукобе (Јањић, 2005: 62.).

били знатно развијенији од њеног југоистока где је иначе живела већина албанског становништва). Чини се да у таквим условима политичке слободе и национална равноправност пре погодују локалној интеграцији и хомогенизацији оних који се налазе у економски лошијој позицији. Отварање образовног процеса, посебно високог образовања на албанском језику је имало за последицу стварање националне интелектуалне елите која је покушала да изврши рационализацију неповољне економске ситуације. С обзиром на раније стање неповерења, језичких, религијских, обичајних и, уопште, културних баријера али и бројних (често и оружаних) сукоба из даље и ближе прошлости, логичан исход рационализација се окретао ка националном елементу. Овоме је веома доприносила етничка и просторна хомогенизација обележена јаком етничком дистанцом.

Није потребно посебно доказивати да су етничка сукобљавања на линији Срби – Албанци ушла у зачарани круг из којег је, у догледно време, немогуће изаћи. Између Другог светског рата и почетка осамдесетих ови сукоби су идеолошки прикривани да би с почетка осамдесетих дошло до отвореног манифестовања албанског национализма. Природан одговор на ово је било покретање српског национализма. Практично, од тада па до данас, имамо поларизацију односа два ентитета коју у већој или мањој мери перманентно обележава политичко насиље. На идеолошком плану, од почетка осамдесетих креће се са постављањем захтева за формирање републике Косово унутар СФРЈ, што се са српске стране оправдано доживљавало као увод у отцепљење Косова од Србије и Југославије и његово осамостаљивање и припајање (потенцијално великој) Албанији. Нормално, државне власти су на ово одговориле начином који се може сматрати једино очекиваним, војном и полицијском акцијом. Ситуација се држи под привидном контролом и у привидном миру. Међутим, почетак деведесетих је обележен распадом Југославије и ратом у Хрватској и Босни и Херцеговини. Српски ресурси (како људски тако и материјални) се ангажују на више фронта. Ситуација је била идеална да албанска национална елита отвори нови фронт и крене у оружану акцију ради отцепљења од Србије. Оно што остаје чудно је како то да Косово и Албанци остају мирни током ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини. Да ли је постојао договор о ненападању две националне елите? На ово питање је тешко одговорити тим пре што су с краја осамдесетих косовски Албанци организовали паралелне институције, имали паралелан образовни систем па чак створили и паралелну државну власт. Дакле, постојали су сви услови да се отвори још један фронт чак са велики изгледом да се албански национални циљеви остваре.

Оружане провокације албанских снага на Косову почињу да се јављају тек по окончању дејтонских преговора и успостављању мира. Две године касније (28. фебруара 1998) отпочиње рат на Косову. Ради се о рату који су тадашње власти Србије скривале од сопственог народа, рату који односи жртве и страдања на обе стране. Годину касније отпочиње бомбардовање

НАТО снага које траје 77 дана после чега се успоставља протекторат међународних снага на Косову. Но, један број Албанаца, од којих је већина концентрисана у три општине на самој граници Косова (Прешево, Медвеђа и Бујановац) остаје под влашћу Србије. Независно од исхода будућних преговора о статусу Косова, концентрација Албанаца у три општине представља реалну опасност (без обзира на њихов релативно мали број) од избијања нових сукоба у будућности.

Да је ово реална опасност потврђује новије историјско искуство везано за деловање тзв. Ослободилачке војске Косова (УОК) али и за формирање паравојних формација по окончању војних сукоба на Косову и стављања истог под протекторат међународне заједнице (тзв. Ослободилачка војска Прешева, Медвеђе и Бујановца - УОПМБ). Друго, међунационални односи на релацији Срби – Албанци су до те мере нарушени да се из данашње перспективе чини немогућим суживот на заједничком простору. Последња драстична потврда овог става су дешавања од 17. марта 2004¹². Реално је очекивати да иза оваквог става припадника албанске националне мањине стоји отворена сецесионистичка тежња коју прихватају и најмлађе генерације, што само указује на дубоке корене сукоба два народа и, што је најгоре, на реалну немогућност разрешавања међунационалних напетости чак и у даљој будућности. Треће, посебно опасност представља то што се ради о етничкој групи која има прилично младу популацију и код које је евидентирана висока стопа natalитета. Потенцијално ова група је у биолошкој предности јер у догледној будућности може бити значајно увећана, што не важи за остале етничке групе које живе у Србији. Реална је опасност њеног ширења и инфицирања међунационалних односа и ван територије три општине које су сада значајно настањене Албанцима. Новије историјско искуство управо упозорава на овакву врсту опасности по мир и безбедност становништва на подручјима која настањују припадници албанске националне мањине.

Велики значај припадности Србији даје 24.1% Мађара и 41.8% Муслимана/Бошњака. Остале етничке скупине прихватају велики значај припадности Србији у наполовичном износу. Скоро половина Мађара тај значај квалификује као осредњи а малим га сматра њих 30%. Износ од 30% Мађара који одбијају да прихвате Србију као оквир свог друштвеног идентитета није уопште мали и занемарљив. Ради се о потенцијалу за међуетничке сукобе. Мора се признати да тај број у великој мери амортизују они који дају позитивне и неутралне оцене. Ови подаци потврђују да питање “севера Војводине” као потенцијалног кризног жаришта није без основа. Међутим, мора се признати да постоји велики број Мађара који показују спремност обликовања свог (друштвеног) идентитета око припадности Србији и спремност за интеграцију у друштво Србије. Ова спремност је позитиван знак с обзиром да

¹² Исцрпан преглед етничког насиља на Косову, спроведеног током 17. марта 2004 и неколико дана касније, дат је у (Поповић, 2005: 163-267).

је њихова матична држава, Мађарска, данас економски знатно развијенија од Србије. Реализација потенцијалне тежње ка сецесији од Србије и приступању Мађарској би за њих, евидентно, значила макар мало побољшање животног стандарда и отварање животних перспектива, ово тим прте што је Мађарска члан Европске Уније још од 2004. год. Дакле, и поред свих потенцијалних предности од приступања матици, добар број Мађара налази себе у државним оквирима Србије.

Наравно, могуће је поставити питање у којој је мери приказано одбијање везивања социјалног идентитета за Србију одбрамбени став. Ово питање је засновано на политичком успеху екстремних националистичких странака у национално мешовитим срединама. Успех Српске радикалне странке је евидентан у Војводини. Многи војвођански Мађари су под утиском њихове реторике, која је своју кулминацију имала током ратних деведесетих година¹³. Рат у Хрватској и Босни и Херцеговини је завршен али се још увек звецка претњама о избијању сукоба у Војводини. Наравно, реторика политичких странака има циљ да придобије бирачко тело, али ако се она доведе у везу са друштвеним учинком појединих политичких снага онда се лако може довести у локални ситуациони контекст мешовитих средина. Национализам је повратна категорија. Ако се појави на једној тачци неког простора, сасвим је евидентно да ће се у најскорије време појавити и у некој другој њој простору и временски блиској тачци. Стога се национално затварање једног броја Мађара и њихово дистанцирање од државе Србије може делом објаснити и као одговор на екстремни српски национализам и радикализам. Наравно, увек остаје места и за аутохтони мађарски национализам, тим пре што је у новијој историји српско-мађарских односа било националних трвења, територијалних претензија па чак ратних сукоба. У својој суштини, приказани подаци, иако нису алармантни, упозоравају на могуће проблеме у будућности.

Муслимани/Бошњаци су знатно позитивније оријентисани према државној припадности од Мађара иако имају нека заједничка обележја везана за њихово место у социјалном миљеу Србије. Чак 41.8% њих придаје велики значај припадности Србији уз 37.9% неутралних одговора. Практично сваки пети Муслиман/Бошњак се негативно одређује према државној припадности као фактору социјалног идентитета. Високо прихватање Србије као државе, од стране припадника ове етничке групе се може објаснити деловањем више чинилаца. Свакако најзначајнији од њих је чињеница да су историјски гледано домаћи Муслимани/Бошњаци словенског порекла и већим делом српских етничких корена. Ради се о чињеници која битно обележава њихово наци-

¹³ Ситуацију додатно компликује чињеница да је од 1991-1995. у Војводину пребачено више од 200,000 избеглица (према евиденцији УНХЦР 1995. их је било око 260,000) што је више од 40% укупног броја избеглица придошлих у Србију. Управо је политика радикалских власти у неким општинама ишла ка томе да су се они насељавали на подручјима на којима претежно живе Мађари, што је допунски повећавало међуетничке (и социјалне) напетости на том простору. (Мањине у Србији, 2000: 19.)

онално биће и испуњава њихову националну свест. Другим речима, ради се о етничкој групи која нема своју историјски утемељену матичну државу ван територије Србије¹⁴, која говори српским језиком, а која се од оних који се декларишу као Срби разликује једино по томе што води порекло од оних делова (углавном) српске популације који су током средњовековног периода, из најразличитијих разлога, примили Ислам.

Дакле, једина битна разлика домаћих Муслимана/Бошњака од већинске нације је вера, и то не мора бити њихова актуелна вероисповест и конфесионална припадност већ вера у коју су њихови преци некада прешли. Конверзијом су створени услови за разликовање православне и исламизирани популације као одвојених ентитета који се међусобно, током релативно дугог периода историје, нису много мешали. Напротив, дошло је до њиховог раздвајања по више основа. Током друге половине двадесетог века актуелне државне власти су Муслимане признали као етничку групу и тако их евидентирали кроз пописе становништва. Рационализација политичке и економске кризе с краја двадесетог века је ишла ка националним подвајањима у којима се Срби и Муслимани поларизовани као супротстављене снаге у сукобима који су обележили распад бивше Југославије. Једна од последица те поларизације је масовно буђење националне свести Муслимана, који у новије време све више почињу да усвајају израз Бошњаци као своје национално име¹⁵.

Просечном припаднику муслиманско-бошњачке националне скупине се, према налазима овог истраживања, Србија јавља као прихватљив оквир државног идентитета, уз ограду да се сваки пети не би сложио са оваквом констатацијом. Остале скупине натполовичном већином прихватају Србију као оквир властитог државног идентитета. Интересантно је напоменути да

¹⁴ Мада се у јавности може чути теза да су Бошњаци из Србије национална мањина Бошњака из Босне и Херцеговине. Но, остаје нам да сачекамо не би ли видели да ли ће, у догледном периоду, ова теза добити емпиријско оправдање.

¹⁵ Сам назив Муслимани је изазивао доста несугласица. Чак су у првим послератним пописима становништва они који су се национално изјашњавали као Муслимани били статистички обрађивани у категорији неопредељени. Један од највећих аргумената против тог назива је да се ради о имену религијске скупине која је знатно шира од домаћих Муслимана те да нису сви они који би требали да припадају муслиманској нацији истовремено и муслиманске вероисповести. Овај аргумент је добијао и посебну идеолошку тежину у време комунизма када је религијској припадности генерално даван негативан идеолошки предзнак. Стога се често дешавало да су појединци који су усвојили комунистичку идеологију одбијали да се национално изјасне као Муслимани већ су се изјашњавали као неопредељени и још чешће као Југословени. Распадом Југославије и сам назив Југословен постаје историјски и идеолошки проблематичан. Усвајање израза Бошњак (иако је у оптицају, још много пре најновијих сукоба, било и других израза нпр. Крајишник – који је, опет, идеолошки био неприхватљив због употребе тог назива да би се њиме обележили житељи српских крајина у Хрватској) се може оценити као финале у конституисању муслиманског, или сада боље рећи, бошњачког, националног идентитета.

Румуни то чине огромном већином (84.4%) а да се Словаци држе нешто мало изнад половине (51.3%), уз велико одступање на скали.

Управо велики број неутралних одговора Словака у односу на прихватање државе Србије као оквира колективног идентитета се може објаснити чињеницом да њих има релативно мало и да су концентрисани у Војводини те да су физички разбијени. Највише их има у Ковачици (око 7.000) што онемогућава стварање критичне масе које би резултирало социјалном, политичком и уопште јавном ангажованошћу Словака. У време социјализма етнички кључ је Словацима отварао знатно веће могућности јавног ангажовања него што је то сада случај. Стога се ова група данас показује као група малог акционог потенцијала која би због своје релативно мале бројности пре била склона асимилацији и интеграцији у већину него могућности преузимања улоге активног субјекта у креирању етничког суживота.

Но, посебну, пажњу, свакако, заслужују млади припадници матичне етничке групе – Срби. Њихови одговори су веома занимљиви. Очекивано би било да се они масовно идентификују са својом државом. Но, да ли су патриотски мотиви довољно јаки да надвладају све економске, политичке и друге тешкоће с којима се Србија судара и које, евидентно детерминишу њихову укупну личну, социјалну и економску ситуацију те да Србију, овакву каква она сада јесте, доживе као прихватљив оквир социјалне и државне идентификације? На основу приказаних података се може закључити да нешто, дефинитивно, није у реду или са младим Србима или са њиховом државом. Њих седам од десет сматра да за њих припадност Србији има велику важност. Број није мали али кад се узме у обзир да су то припадници већинске и матичне нације, нације према којој држава носи име и обликује свој међународни идентитет, онда се податак да се 20.5% младих Срба осећа равнодушно према својој сопственој држави а да 10.0% њих својој припадности Србији придаје мали значај мора схватити као озбиљно упозорење државним властима, макар које политичке опције оне биле. Могуће је поставити и питање зашто Срби не вреднују очекивано високо припадност Србији. Њихов скор (3.99) није мали али је ипак нижи од очекиваног с обзиром да се ради о њиховој сопственој (матичној) држави. Очигледно да су унутрашње противречности (види Миладиновић, 2002; Миладиновић, 2004; Миладиновић 2004а), којима друштво Србије обилује, толико интензивне да код једног дела, нарочито младе, српске популације готово да не постоји жеља да наставе у њој да живе. Ово потврђују подаци о великом броју иселавања младих и образованих људи из земље (види шире у Болчић, 2002: 159-166; Гречић, Матејић, Кутлача и Микић, 1996; Гречић, 2003). Ради се о тенденцији која је током деведесетих доживела кулминацију а која ни данас, по завршетку свих ратова које је водио режим С. Милошевића и по његовој смени с власти и започињању демократских реформи, још увек не јењава. Овај разлог сигурно да има великог одјека не само на опредељивање припадника већинске, српске, нације већ сигурно има још већи одјек код припадника националних

мањина, нарочито оних које су у догледној прошлости учествовале у отвореним сукобима са српским народом.

Т-6: Оцена значаја припадности ДЗ СЦГ (%)

	1	2	3	4	5	тотал
Албанци	73.0	13.5	10.8	1.4	1.4	100.0
Румуни	4.7	12.5	18.8	32.8	31.3	100.0
Словаци	24.4	24.4	31.7	7.3	12.2	100.0
Мађари	51.7	34.2	13.7	0.2	0.2	100.0
Муслимани/Бошњаци	14.8	18.1	38.5	18.7	9.9	100.0
Срби	16.5	17.3	21.6	23.8	20.8	100.0
Остали	7.7	17.9	20.5	30.8	23.1	100.0
Тотал	32.4	23.6	20.6	12.9	10.5	100.0

Насупрот високом вредновању значаја припадности нацији и родном крају ни припадност Државној Заједници Србије и Црне Горе није високо вреднована. Међу младим Мађарима (0.4%) и Албанцима (2.8%) се високо вредновање значаја припадности Државној Заједници може пре наћи као инцидент него као правило. И једна и друга етничка група готово да не придају никакав значај припадности савезној држави. Напротив, Албанци јој придају мали значај у 86.5% случајева док је код Мађара таквих 85.9%. Насупрот њима највећи значај припадности савезној држави придају Румуни (64.1%) и, наравно, Срби (44.6%). Евидентно је да сваки трећи млади Србин има негативан став према вредновању значаја припадности Државној Заједници а сваки пети има равнодушан (неутралан) став. Избором неутралног става доминирају Муслимани/Бошњаци (38.5%) и Словаци (31.7%).

Оваква конфигурација одговора већ сама по себи довољно говори о томе да се Државна Заједница Србија и Црна Гора, код већине њених становника посматра као недовољно јак идентификациони оквир. На питање зашто је тако могуће је дати велики број различитих одговора. Овде је довољно споменути само нефункционалност савезне државе из које произилази велики број практичних проблема који узрокују низ конфликта између републичких руководства. У Црној Гори постоји јак сецесионистички покрет. У Србији се сецесионистичке идеје могу чути али се оне у политичкој јавности много чешће прећуткују него што се јавно изговарају. Може се сматрати да је оваква конфигурација одговора делом и резултат тихе препарације јавног мњења за коначно административно раздвајање Србије и Црне Горе. Може се претпоставити да припадници националних мањина немају развијен носталгичан осећај за заједничку државу. Они су окренути или ка потенцијалној сецесији, што је код Албанаца евидентно или ка локалним оквирима, што се примећује код осталих етничких мањина. Једино млади српске националности налазе довољно елемената који оправдавају заједнички живот ове две државе а то се

може објаснити, између осталог, и недефинисаним националним бићем Црногораца које многи сматрају огранком српске етничке заједнице а такође и мешовитим српско-црногорским пореклом великог броја младих који се национално изјашњавају као Срби али су свесни својих црногорских корена. Код доброг дела њих између Срба и Црногораца се не поставља никаква културно-историјска разлика или посебност.

У новијим истраживањима (2001) је утврђено да слабљење веза Србије и Црне Горе преферира 44% младих из Србије. Од тога се за независност изјашњавало 17.78% а за савез независних држава 16.46%. Преосталих 9.65% је за конфедерацију (Давид, Јовановић, Јокић и Савић, 2002: 79). Чини се да је сад ситуација, у најбољем случају, слична оној од пре четири године. Ако изузмемо Румуне и Србе остали не осећају значајнију везаност за Државну Заједницу. Овде одудара једино категорија остали (припадници неколико националних група – Хрвати, Бугари, Југословени, неопредељени и неизјашњени) коју чине припадници етничких група које не карактерише густа насељеност ужих подручја те је, стога, реално очекивати да су они или етнички мешовитог порекла или довољно интегрисани у друштво Србије тако да Државну Заједницу доживљавају као рецидив бивше Југославије која је на својеврсан начин била гарант националне равноправности и одсуства националног хегемонизма већих етничких скупина. Једна од могућих претпоставки које се могу извести из ових података је да ће евентуално раздруживање Србије и Црне Горе проћи без већих потреса у самом становништву Србије. Проблеми везани за раздруживање би пре могли настати као последица деструктивног деловања националистички (великосрпски) оријентисаних делова политичке елите (првенствено оних из Србије) које, по сваку цену, желе да држе све историјске и етничке територије српског народа на окупу (што у крајњој линији значи у једној држави).

Т-7: Оцена значаја припадности ЕУ (%)

	1	2	3	4	5	тотал
Албанци	5.4	0.0	17.6	33.8	43.2	100.0
Румуни	14.1	10.9	34.4	18.8	21.9	100.0
Словаци	17.1	9.8	17.1	46.3	9.8	100.0
Мађари	3.0	3.0	5.9	57.0	31.2	100.0
Муслимани/Бошњаци	11.5	8.2	19.8	23.6	36.8	100.0
Срби	14.6	13.5	18.6	31.4	21.9	100.0
Остали	5.1	15.4	28.2	25.6	25.6	100.0
Тотал	8.9	7.7	15.0	39.8	28.6	100.0

Данас су актуелне европске интеграције. Актуелне државне власти су као једну од стратешких тачака свог програма прокламовале приступање европским интеграционим процесима. О важности овог подухвата није потребно

посебно говорити. За Србију, овакву каква је сада, економски опустошену са још увек свежим ратним ранама, са богатим људским потенцијалом и сиромашним економским капиталом, приближавање Европској Унији је развојни императив. Од динамике приближавања Европи зависи колективна судбина свих њених грађана.

Но, велико је питање у којој су мери припадници различитих етничких скупова спремни и жељни да се приближимо Европској унији и да постанемо једна од њених пуноправних чланица. Из података се види да су млади свих националности у великој мери спремни да прихвате евроинтеграционе процесе. Штавише, најспремнији су управо они који у најмањој мери прихватају социјални идентитет дефинисан према држављанству (Србије). Највиши скорови се налазе код Мађара (4.11) и Албанаца (4.09) док су најмањи скорови код Словака (3.22), Румуна (3.23) и Срба (3.32). Велики значај припадности Европској Унији придаје чак 88.2% Мађара и 77% Албанаца док то чини 53.3% Срба.

Објашњење ових података треба тражити у низу проблема са којима се друштво Србије сусреће. Може се претпоставити да припадници појединих националних мањина верују да би им повезивање са Европом донело решење низа њихових проблема од економских, преко политичких па све до личних. Једна од очекиваних последица прикључења Европској Унији би била и могућност повећане мобилности радне снаге. То би значило отварање миграционих канала које би многима омогућило одлазак у средине у којима има посла. Практично, окретање Европи за многе младе људе значи потенцијално ослобађање од свих недаћа живљења у Србији. Наравно, ово је генерална констатација која важи за све, без обзира на националност.

Посебан интерес мањина би се огледао у чињеници да могу бити ближи својој матици (што би посебно требало да важи за Мађаре с обзиром да је њихова матична држава већ постала пуноправни члан Уније. С друге стране Словаки, чија је матична држава такође постала чланица Уније кад и Мађарска, показују извесну скепсу (чак 26.9% Словака не придаје велики значај припадности Унији док њих 17.1% има неутралан став по том питању) према евроинтеграцијским процесима. Ово је изненађујући податак с обзиром на економски успех који последњих година постиже њихова матица.

* * *

Већ је поменуто да има доста нејасноћа у тумачењу ставова припадника муслиманско-бошњачке групе. Њихови одговори у много чему збуњују с обзиром да је та етничка група била један од актера ратних сукоба на територије бивше Југославије. Треба напоменути да су се испитаници о националној припадности изјашњавали на питању отвореног типа. Дакле није био понуђен попис националности већ су они сами уписивали како се изјашњавају. Одговор на неке нејасноће у вези са изјашњавањем припадника ове

групе можда треба тражити, између осталог, и у томе да се један део испитаника изјашњавао као Муслиман а други део као Бошњак. Наравно, овде је могуће поставити питање да ли различито национално изјашњавање за последицу има и другачије прихватање понуђених оквира идентификације. Да то питање није без основа потврђује и приказана табела.

Т-8: Муслимани и Бошњаци: оцена значаја припадности¹⁶

		1	2	3	4	5	тога л	скор	В п	Ст. дев.
нацији	Мус л.	0.0	3.4	13.6	23.7	59.3	100. 0	4.38	0.10 3	0.85 1
	Бош њ.	7.3	1.6	11.4	29.3	50.4	100. 0	4.14	0.38 0	1.15 5
завичају	Мус л.	0.0	0.0	23.7	35.6	40.7	100. 0	4.17	0.16 6	0.79 1
	Бош њ.	2.4	4.1	16.3	19.5	57.7	100. 0	4.26	0.08 1	1.03 1
Србији	Мус л.	0.0	3.4	42.4	37.3	16.9	100. 0	3.68	0.29 7	0.79 7
	Бош њ.	5.7	22.8	35.8	27.6	8.1	100. 0	3.10	0.00 0	1.02 8
ДЗ СЦГ	Мус л.	1.7	13.6	50.8	23.7	10.2	100. 0	3.27	0.26 4	0.88 7
	Бош њ.	21.1	20.3	32.5	16.3	9.8	100. 0	2.73	0.00 2	1.24 2
ЕУ	Мус л.	8.5	6.8	16.9	23.7	44.1	100. 0	3.88	0.10 6	1.28 8
	Бош њ.	13.0	8.9	21.1	23.6	33.3	100. 0	3.55	0.36 1	1.37 4

Из података се види да постоји разлика у изјашњавању и она се огледа у томе да Муслимани имају знатно позитивније ставове по свим ставкама од Бошњака. Приказана конфигурација одговора отвара простор за постављање многих питања. Пре свега, можемо се питати да ли је на делу буђење бошњачке националне свети. Мерено Крамеровим V коефицијентима, изузев у случају оцене значаја припадности Србији и Државној Заједници (за припадност Србији $V=0.297$, $p<0.000$ а за припадност Државној Заједници $V=0.264$, $p=0.002$) не можемо говорити о великој статистичкој значајности нити о нарочито јакој вези припадности датом националном ентитету са понуђеним оквирима идентификације. Међутим, ова два податка могу бити сигнал за

¹⁶ У колони означеној словима **V** и **p** у првом реду за сваку ставку су дати Крамерови V коефицијенти а у другом реду ниво значајности (P). V коефицијенти су израчунати у односу на тростепену скалу - мало важна (1 и 2), осредње важна (3) и доста важна (4 и 5).

предострожност поводом потенцијалне радикализације бошњачке мањине. Буђење бошњачке националне свести у домаћим условима може потенцијално генерисати нове сукобе који би свој корен вероватно могли наћи у различитом религијском пореклу али, вероватно, много пре тога у сукобима који су се током деведесетих одвијали на територији Босне и Херцеговине. Ови подаци могу указати и на могуће стварање језгра исламског фундаментализма и радикализма. Наравно, ови подаци само дају назнаке, контуре могуће конфликтне ситуације. Оно што представља проблем је чињеница да се однос Муслимана и Бошњака према последњем попису становништва (2002) појављује у размери 1:7. Други проблем је у томе да се ради о изјашњавању младих људи, људи који почињу да улазе у војни контингент и које је лако преточити у топовско месо за неки потенцијални сукоб. Проблем је управо у томе што ја на нашим просторима сукоб већ одавно постао начин живота (Миладиновић, 2002) који се некритички прихвата као нормално стање. Утешно је то што Србију као оквир идентификације прихвата нешто више од трећине Бошњака а Државну заједницу нешто више од четвртине. То значи да и у бошњачкој скупини, слично као и код Мађара, постоји здраво језгро које је спремно да прихвати суживот са осталим етничким групама у Србији као заједничкој држави те да свој колективни идентитет обликује у том смеру. Здраво језгро бошњачког дела заједно са половином Муслимана који прихватају Србију као свој идентификациони оквир представља потенцијал за добру међунационалну сарадњу са већинском нацијом и за успешну интеграцију у друштво Србије. Шта ће донети будућност то је у овом тренутку тешко предвидети.

Како ће се на даље одвијати међунационални односи на релацији Срби-Муслимани/Бошњаци понајвише ће зависити од тока економског развоја у непосредној будућности. Искуство је показало да економски просперитет на најбољи начин каналише међунационалне проблеме. Тамо где је привреда јака, где људи живе у релативно благостању националне разлике се не намећу као једини могући одговор на нерешена питања. Тамо где је на делу економски прогрес не постоји потреба за постављањем питања ко је крив за ово или за оно и не постоји потреба за рационализацијом беде типа они су нам криви, они нас експлоатишу или они коче развој. Заменица они се углавном, у таквим приликама, користи да би се њом обележио апстрактни припадник друге (најчешће суседне) националне или конфесионалне групе (у срединама са расним проблемом то може бити и друга расна скупина). Конкретно, продубљивање националних противречности на релацији Срби-Муслимани/Бошњаци је изгледно у оној мери у којој друштво Србије у будућности буде егзистирало као стагнантно друштво. Економски просперитет ће сигурно амортизовати националне страсти. Размена роба, услуга и, пре свега, циркулација људи ће за последицу имати развијање толеранције и разумевања различитости. Уосталом социјални конфликти, од оних најблажих па до радикалних, избијају тамо где има, пре свега, економских а затим и осталих (из

економских проблема се генеришу и политички) проблема. Другим речима, ако се економска стагнација настави (или још горе ако се опет вратимо на пут економског суноврата из деведесетих) неминовно ће доћи до радикализације муслиманског/бошњачког питања у Србији. Субјективни и објективни потенцијал сукоба је евидентан.

Када је реч о субјективном потенцијалу треба навести једну паралелу српско-албанског сукоба с могућом радикализацијом муслиманско бошњачког сукоба. Универзитет у Приштини је својевремено одиграо велику улогу у стварању албанске националне елите и националне интелигенције. На факултетима типа Филозофског или Правног те на Уметничкој академији или вишим педагошким школама формирана је национална интелигенција која је касније одиграла значајну улогу у рационализацији кризе, формирању националних политичких партија, учешћу у званичној или паралелној локалној самоуправи и нарочито у преношењу националистичких ставова како на млађе генерације, тако и на старије чије образовање није било на завидном нивоу, посредством званичног или паралелног образовног система али и националних медија. Последице њиховог деловања су данас више него очигледне а у њихову дугорочност не треба посебно сумњати. Приштински универзитет је нудио високо образовање у непосредном окружењу и то на матерњем (албанском) језику. Припадници албанске националне мањине су ту погодност у великој мери користили. Глобална криза система и посебно релативна неразвијеност Косова су погодвали да се бројни новостворени албански интелектуалци запитају који су разлози кризе. Наравно одговор је врло једноставно и без много критичког преиспитивања пронађен у међународним односима а рационализација је ишла линијом да “’они’ (Срби) експлоатишу ’нас’ (Албанце)”. Никома није било битно да докаже да ли је основна теза истинита или не. Било је битно да се рационализација прихвати здраво за готово и да се на њеним основама покрене социјална акција са коначним циљем сецесије.

Данас у Новом Пазару, средишту Рашке области или Санџака делује један (приватни) универзитет који се битно разликује од осталих приватних универзитета по врстама факултета који су у његовом саставу. Док се на осталим приватним универзитетима налазе факултети на којима се студирају дисциплине типа менаџмента и уопште пословања, информатике и донекле уметности на овом универзитету постоји јединствени (приватни) Факултет хуманистичких наука на којем се налазе Одсек за филологију на којем се изучавају европски језици (енглески и немачки језик и књижевност), оријентални језици (турски и арапски језик и књижевност), српски или босански језик и књижевност; затим Одсек за политичке науке (смер дипломатија и међународни односи, журналистика и политикологија), Одсек за педагогија (са смеровима за педагогију и психологију, васпитаче и разредну наставу), Одсек за филозофију, Одсек за дизајн, модну креацију, Одсек за филмску и позоришну уметност (на којем се студирају глума, режија, драматургија,

камера, сценографија и костимографија). Ту је и Правни факултет с правним одсеком и одсеком за криминалистику и незобилазни у приватном сектору факултети за менаџмент и пословну економију те за информатику и информационе технологије.

Практично овако конфигуриран универзитет припрема кадрове који ће покривати локалне потребе за наставницима и васпитачима, медијским посленицима, чиновницима у локалној самоуправи, партијско-политичким активистима и функционерима и потенцијално створити локалну (могуће је да то буде и национална) културну, медијску, образовну, политичку и уопште интелектуалну елиту. Ових неколико чињеница саме по себи нису проблематичне. Проблематично је то што у датом економском и политичком контексту овакав универзитет може представљати *deja vue*, понављање историје већ виђене с Приштинским универзитетом. Уколико у скорије време не дође до смиревања економских, социјалних, политичких и, посебно, међунационалних напетости на нашем простору, врло је лако могуће да ће кадрови који буду излазили са овог универзитета (а нема сумње већину студената ће чинити управо припадници муслиманско/бошњачке националности с овог простора, којима се Универзитет налази у непосредној близини) представљати језгро будуће националне (или чак националистичке) интелектуалне, културне и политичке елите које може бити ангажовано за припрему могућих будућих међунационалних сукоба и креирање и ширење бошњачке националне свести. Наравно, реалан је и обрнути сценарио – да се покрене развој те да ови кадрови буду спона која ће повезивати две етничке заједнице које живе у Србији и истовремено да буду локални привредни, културни и политички лидери који ће радити на интеграцији Муслимана/Бошњака у српско друштво. Који је од ова два сценарија реалнији то је питање на које ће коначан договор дати нека будућа историја. Из данашње перспективе је немогуће и незахвално давати поуздану прогнозу будућих дешавања.

Закључци

Генерално се може констатовати да међу националним мањинама не постоји сагласност око прихватања понуђених оквира идентификације. Мањине се могу поделити на две групе: прву која прихвата Србију као своју државу (пра свега Румуне и Словаке и другу групу која није благонаклона према Србији као оквиру за своју социјалну идентификацију (овде, пре свега спадају Албанци а делом то важи за Мађаре и Бошњаке). Проблем са другом групом је у томе да се ради о мањинама које су густо концентрисане на појединим деловима територије Србије. Генерални негативан став албанске националне скупине је евидентан и он се може објаснити традиционалним непријатељствима и сукобима и вероватно неће бити у скорије време значајније коригован. Мађарска мањина је подељена на већину која прихвата своју

државну припадност и мањину која није пријатељски настројена према држави Србији.

Присуство друге групе мањина јасно говори о томе да је друштво Србије оптерећено низом противречности које воде порекло из етнички и религијски мешовитог састава становништва с једне стране те из различитих културно-историјских специфичности појединих етничких група (Миладиновић, 2004: 109-118). Ове противречности представљају једну у низу препрека (поред социоекономских, политичких и других) које отежавају интеграцију Србије у европске токове. Оно што је у овом моменту посебно битно је створити амбијент за отварање међунационалног поверења. Он се најлакше може подстаћи економским развојем. Развојем привреде се сужава спектар питања о узроцима свих друштвених тешкоћа тако да се сужава и могућност рационализације кризе посредством етничке неједнакости и неправедности. Наравно, привредни развој подстиче и мобилност радне снаге, ученика и студената чиме се, кроз међусобне комуникације, развија толеранција и осећај за потребу суживота у истом друштву и, наравно, прихвата друштво са свим својим карактеристикама и противречностима, као легитимни оквир социјалног идентитета.

Друштво Србије је евидентно фрагментисано и то по више основа. Из резултата истраживања се јасно види да је национална фрагментација изузетно јака. Колективни идентитет у фрагментисаном друштву не може бити другачији до фрагментисан и парцијализован, разбијен на већи број подидентитета обележених националним, религијским, територијалним и социјалним предзнацима. Овде се јавља као проблем чињеница да се појединачни подидентитети не стапају у један релативно хомоген колективни идентитет већ се често налазе као унутрашње неконзистентни и међусобно противречни, па чак и не много пријатељски настројени. Проблеми који из овога следе се рефлектују како на унутрашњем плану тако и на спољнополитичком плану. У крајној линији проблем се своди на укупно заостајање друштва Србије за развијеним делом света и отежавање/онемогућавање интеграције друштва и државе у светске, и посебно у европске, интеграционе токове.

Овакво стање ставља на дневни ред дилему да ли друштвени и државни простор Србије треба уредити по грађанском или по националном моделу и питање како, у складу с тим, треба формирати/дефинисати колективни идентитет. Државност, држављанство и колективни идентитет увек иду заједно, те је стога логично очекивати да тамо где није могуће успоставити стабилне везе државне припадности и личног и колективног идентитета није реално очекивати ни колективну стабилност а посебно не стабилност државне заједнице. Бивша Југославија је управо била типичан представник државе у којој је на делу све време њеног постојања била криза идентитета.

Данас, деценију и по по распаду Југославије и читаву деценију по окончању ратова друштво Србије је још увек под ударом различитих криза (економске, политичке, културно-идеолошке и др.). Општа друштвена криза,

између осталог, још увек генерише кризу идентитета. Ово је, у првом реду, последица глобалне системске кризе која је продуковала економску кризу. С друге стране економска криза заоштрава системску кризу чиме се улази у зачарани круг кризног развоја. Да би се из њега изашло потребно је уложити много напора да би се систематски реформисао глобални друштвени систем. Наравно, поставља се питање да ли је потребно оживети привреду да би се демократизовао политички систем или треба демократизовати политички систем да би привреда могла да заживи. Ово питање је неодвојиво од питања значаја и улоге колективне свести у преобликовању политичког и привредног подсистема друштва. Наравно, овде се ради о проблемима и процесима које није могуће поређати хијерархијски и тако их решавати. На њиховом решавању мора се радити симултано.

Но, што је најгоре, друштво Србије и даље остаје парцијализовано, фрагментисано, дезинтегрисано и затворено. Из истраживања се јасно види да већи број етничких (и религијских) заједница остаје затворен у своје унутрашње оквире. Класе и слојеви остају унутрашње хетерогени и међусобно изоловани. Унутрашње друштвене противречности још увек потресају друштво несмањеном жестином. Националистичке провокације (вербални и физички напади на националној основи, појављивање графита национал-шовинистичког садржаја, повремене неодмерене изјаве политичара итд.) подсећају на сукобе из ближе прошлости. Политичка и привредна стабилизација и међунационално (и национално) помирење још увек нису на видику.

Данас, када су у току глобални интеграциони процеси, више није спорно, да корпусу људских слобода (поред политичких и економских слобода), треба додати и културне слободе које су нужан услов развоја а пре свега успостављања и одржавања политичке стабилности и функционалне демократије али и здраве привреде. Овде посебно место има признавање права и слобода мањинских група да несметано манифестују своју мањинску припадност. Дискриминација етничких (и верских) мањина отвара пут њиховом политичком ангажовању које ће пре бити деструктивног него конструктивног карактера. На простору Србије је судар различитих политика идентитета већ довео до међуетничке фрагментације друштва што је резултирало ширењем националне мржње и угрожавањем политичке стабилности, мира и развоја. Евидентно је да се на нашем простору, већ дуги низ година, многи повезују и организују по етничкој, верској, расној или културној основи те да ће то још дуго остати доминантна тенденција. Ова тврдња добија посебну значајност чињеницом да се управо млади укључују у колотечину друштвене фрагментације.

Плурализам је један од водећих трендова савременог света. Он напросто захтева толеранцију и разумевање те с тога културне слободе треба прихватити као основно људско право без ког нема развоја све разноликијег људског друштва садашњице и сутрашњице. С обзиром да се друштво Србије одликује постојањем већег броја просторно концентрисаних етничких и језич-

ких група то би као једно од могућих решења за очување етничких особности свих етничких група уз истовремено очување стабилности заједничке државе (у којој живи и један већински народ према коме се дефинише национални статус заједничке државе, службени језик и низ других особности) могла бити асиметрична регионализација. У оваквом моделу различите етничке заједнице, концентрисане у појединим регијама, би имале различите врсте аутономије. Држава може уважити неке посебне карактеристике у својим политичким, административним и привредним структурама и то не само мањинским етничким групама већ и матичној нацији која може на појединим деловима територије показивати различите културне и развојне специфичности.¹⁷ Такве посебне мере омогућавају територијално концентрисаним групама да сачувају свој идентитет под окриљем неке државне власти, чиме се умањује опасност од избијања етничког насиља или успостављања захтева за отцепљењем.

У друштву попут оног у Србији то није једноставно извести. Инерција социјално-политичких дешавања друге половине осамдесетих и током деведесетих је веома јака те не постоји довољно добре воље за суживот уз једнака права за различите мањинске групе. Наравно, ова је инерција јача на просторима који су физички ближи местима ратних сукоба и на просторима на којима се у међувремену населило доста људи са ратних подручја. С друге стране, знатно мању инерцију имамо на просторима који су се нашли ван домаћају сукоба и где људи, углавном, трагичне догађаје с прве половине деведесетих нису осећали на сопственој кожи. Ово потврђују налази истраживања Ј. Живковића у југоисточној Србији, по којима је чак три четвртине грађана сагласно да припадницима мањина треба омогућити да стварају организације и удружења за очување и развијање њихове културе, да издају књиге и друге публикације на свом језику. Две трећине испитаних је сагласно да мањинама треба омогућити да имају своје политичке партије и да се образују на матерњем језику. Нешто је мања сагласност (између 50 и 60%) с тим да им треба омогућити да имају своје представнике у локалним органима власти, затим у Народној скупштини (без обзира на изборне резултате), те да имају право на службену употребу свог језика подразумевајући ту и истицање натписа на јавним местима у насељима у којима живе. С друге стране је веома индикативан податак да је тек нешто мало више од једне четвртине испитаних сагласно с тим да мањине треба да имају право на територијалну аутономију (Живковић, 2005: 35-42).

¹⁷ Скоро свака велика демократска држава у којој постоји етничка или језичка разноликост, у пракси има неки облик асиметричног регионализма/федерализма – истакнути примери су Белгија, Швајцарска и Шпанија. Успех федералног уређења зависи од тога да ли је пажљиво осмишљен и да ли постоји политичка воља да се побољшава систем демократског функционисања. Оно што је битно је да такви аранжмани уважавају постојање различитости и истовремено јачају лојалност према држави.

Ови подаци, на први поглед, уливају оптимизам у могућности разрешавања многих актуелних друштвених проблема (тим пре што се ради о простору на којем живе припадници албанске националности са којима, може се рећи, већ традиционално постоје односи неразумевања, нетрпељивости и отвореног непријатељства) али их, ипак, треба узети са резервом с обзиром да је узорком обухваћено 43.4% припадника већинске (на нивоу Србије) нације те с обзиром да одговори нису раслојени према националном опредељивању испитаника.

Да је у Србији регионализација која би уважила мањинску специфичност, у најбољем случају, проблематична указују неки други налази истог аутора, добијени у оквиру истог истраживања по којима само четвртина испитаних (28.4%) сматра да је за остваривање колективних права мањина потребно да се област у којој живе организује као регион док се 70.7% испитаника с тим не слаже. Ако ово доведемо у везу с претпоставком да испитана средина постане регион, поставља се питање како би то мањине искористиле. Чак 26.1% испитаника види као исходште само то да би се мањине, временом, издвојиле из састава државе (док половина нема став о томе а тек последња четвртина види у томе могућност да мањине на тај начин потврде своју самосталност, етнички и културни идентитет) (Живковић и Марковић, 2004: 66-67). Када се сви ови подаци међусобно повежу постаје јасно да за асиметричну регионализацију у корист мањина не постоји довољно јака јавна подршка. Може се претпоставити да би припадници мањина претежно били за док би припадници матичне, српске, нације претежно били против такве варијанте.

На реалност ове примедбе упућују и налази Љубише Митровића добијени у оквиру пројекта “Културни и етнички односи на Балкану” (2003) по којима укупно 25.8% испитаника сматра да су националне мањине сметња сарадњи међу балканским народима док 70.7% њих сматра да су оне мост за ближу сарадњу. Гледано по националној припадности 40.1% Срба прихвата први став (сметња) док 41.4% њих прихвата други став (мост) Код припадника мањина слика је значајно другачија. 15.7% њих прихвата први став (сметња) а 84.3% прихвата други став (мост) (Митровић, 2003: 26).

Приказани подаци наводе на помисао да у Србији постоји видна подела на релацији већина – мањина те да између појединих сегмената ове две категорије већ дуже време постоји дубок јаз који отежава повезивање Србије, прво, са својим суседима а затим и са остатком света с једне стране и с друге стране који отежава унутрашњу интеграцију мањина у друштво Србије. Ради се о озбиљном проблему који у данашње време представља потенцијалну препреку укупном друштвеном развоју а посебно унутрашњој политичкој и привредној стабилизацији. Наравно, јаз се не ствара само на релацији већина – мањина већ и унутар саме већине (али и мањина). Етничка фрагментација, посматрано из овог угла, се појављује, између осталог, и као фактор који подстиче политичку фрагментацију и то не само путем подвајања већине и

мањине већ и путем стварања (непомирљивих) линија раздвајања унутар саме већине које су, не ретко, обележене дисквалifikаторском, вредносно обојеном, реториком која припаднике већине (али и мањина) дели на патриоте и издајнике. Практично, кроз горе приказане податке се рефлектује недостатак толеранције и разумевања различитих ентитета за потребу суживота на истом простору уз поштовање културних разноликости и специфичности. Другим речима, у оквиру већинског српског народа постоји чврсто језгро оних који у први план стављају национални идентитет и сматрају да друштво (и држава) морају бити обележени строго националним елементима на рачун индивидуалних обележја. Ради се, у суштини, о одбрамбеном ставу који, макар колико био покренут из патриотских побуда, у крајњој линији има супротан ефекат уз обавезно затварање мањина за сарадњу са већином и одбијање прихватања државног идентитета¹⁸. Одржавање оваквог стања, несумњиво, временом води у зачарани круг неразумевања, нетолеранције и сукоба са непредвидивим последицама. Најновије историјско искуство би требало да нам буде поука при креирању сваке будуће развојне политике.

На почетку ХХИ века није спорно да сви људи треба да имају право на очување свог етничког, језичког и верског идентитета. Усвајање политике којом ће се такве разлике признавати и штитити је једини одржив приступ за развој друштава у којима су евидентне етничке, религијске и културне разлике. Економска глобализација на светском нивоу и економски просперитет на локалном нивоу не могу дати резултате ако се не поштују и не штите културне специфичности појединачних субјеката социјалног живота. С тога је нужно уложити максималне напоре да би се минимизирао, па и превазишао, сваки покушај (ксенофобичног) отпора културној различитости. Није потребно посебно доказивати став да је политичка стабилност први услов одржавања достигнутог нивоа економског развоја и његовог даљег јачања. Политички нестабилна друштва имају додатне трошкове за очување опште безбедности (додатно финансирање војске и полиције и низ других трошкова). Ти додатни трошкови се врше на рачун економског инвестирања из

¹⁸ Не постоји неизбежна потреба да се бира између државног јединства и признавања културних разлика иако данас многи распаљују мит о несагласности етничког идентитета и државне припадности те да из тога не следи успостављање компромиса између признавања плурализма и успостављања стабилног стања у држави. Заговорници оваквих идеја су склони да верују да постоји природна тежња различитих етничких група да се налазе у међусобном сукобу чиме се поштовање различитости и одржавање мира налази у релацији или – или, чиме се превиђа могућност да остваривање културних слобода значи и већу могућност лачног избора која не би требало да буде ограничена на традиционално схватање односа различитих (етничких, религијских или културних) група. Искуство неких национално мешовитих средина речито говори о томе да културна разноликост не мора бити препрека развоју. Пре би се могла прихватити идеја да недостатак разумевања, толеранције и дијалога различитих страна успорава развој а то се углавном дешава када не постоји консензус око праваца економског развоја, без обзира да ли се ради о национално, религијски и културно мешовитој средини или не.

чега следи да, уместо додатног инвестирања у проширену репродукцију, политички нестабилна друштва инвестирају у одржавање система чиме топе основну економску суспензију. Последица овога је дугорочни тренд опадања животног стандарда и сиромашивања становништва. Сиромаштво је данас, на жалост, глобални светски феномен нарочито присутан у фрагментисаним срединама и просторима са живим етничким религијским, социјалним и другим сукобима. С тога се све развојно оријентисане политичке снаге, ради успешне борбе против сиромаштва, морају прихватити задатка да се изграде отворена и културно разноврсна друштва. Један од најважнијих услова да се то постигне је економска стабилизација праћена привредним развојем.

ЛИТЕРАТУРА

- Bačević, Ljiljana (1990): "Nacionalna svest omladine", Srećko Mihailović (ur) *Deca krize*, IDN, Beograd.
- Bogićević, Biljana; Krstić, Gorana i Mijatović, Boško (2002): *Siromaštvo u Srbiji i reforma državne pomoći siromašnima*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Bogićević, Biljana; Krstić, Gorana i Mijatović, Boško i Milanović, Branko (2003): *Siromaštvo i reforma finansijske podrške siromašnima*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Bolčić, Silvano (1994): *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo*, ICI FF, Beograd.
- Bolčić, Silvano (2002): "Iseljavanje radne snage i 'odliv mozgova' tokom 90-tih", S. Bolčić, A. Milić: *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, ISI FF, Beograd.
- Cvejić, Slobodan (2004): *Društvena pokretljivost u postsocijalističkoj transformaciji*, Filozofski fakultet, Beograd. (doktorska disertacija).
- David, Hana; Jovanović, Iris; Jokić, Biljana i Savić, Jelena (2002): *Stavovi mladih iz Srbije i Crne Gore prema drugim narodima i državama 1999-2001.*, Centar za antiratnu akciju, Beograd.
- Dejzings, Ger (2005): *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Flere, Sergej (1986): "Odnos mladih prema etnosu", *Položaj, svest, i ponašanje mlade generacije Jugoslovena: preliminarna analiza rezultata istraživanja*, Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost predsedništva konferencije SSOJ, Beograd i IDIS, Zagreb.
- Flere, Sergej; Kuljić, Todor (1982): "Autoritarizam", odrednica u *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd.
- Golubović, Zagorka (1995): "Stavovi prema nacionalnim problemima" u Z. Golubović, B. Kuzmanović i M. Vasović: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd.
- Golubović, Zagorka; Kuzmanović, Bora i Vasović, Mirjana (1995): *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd.
- Grečić, Vladimir (2003): "Novije migracije naših stručnjaka u inostranstvo", *Međunarodna politika*, vol. LIV, br. 1103.

- Grečić, Vladimir; Matejić, Vlastimir; Kutlača, Đuro; Mikić, Ozren (1996): *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Institut M. Pupin, IMPP, Beograd.
- Gredelj, Stjepan (1995): “Dominant Value Orientations”: Lazić, M. (ed) *Society in Crisis*, Filip Višnjić, Belgrade.
- Ilić, Vladimir (2000): *Manjine i izbeglice u spletu etnonacionalističke radikalizacije*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.
- Ilić, Vladimir; Cvejić, Slobodan (1997): *Nacionalizam u Vojvodini*, Gradska biblioteka “Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin.
- Janjić, Dušan (2005): *Kosovo između sukoba i dijaloga*, Forum za etničke odnose, Beograd.
- Katunarić, Vjeran (1991): “Uoči novih etnopolitičkih raskola: Hrvatska i Bosna i Hercegovina”, *Sociologija* 3.
- Kuzmanović, Bora (1995): “Authoritarianism”, Lazić, M. (ed): *Society in Crisis*, Filip Višnjić, Belgrade.
- Kuzmanović, Bora (1995a): “Autoritarnost kao socijalno-psihološka karakteristika” u Z. Golubović; B. Kuzmanović; M. Vasović: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd.
- Kuzmanović, Bora (1995b): “Social Distanc Towards Individual Nations”, M. Lazić: *Society in Crisis*, Belgrade.
- Kuzmanović, Bora; Vasović, Mirjana (1995): “Tradicionalistička orijentacija”, Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd.
- Manjine u Srbiji* (2000), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.
- Mihić, Vladimir; i Mihić, Ivana (2003): “Etnička distanca kod dece osnovnoškolskog uzrasta i njihovih roditelja“, *Psihologija*, 2, Vol. 36.
- Miladinović, Slobodan (1993): “Vertikalna društvena pokretljivost u Jugoslaviji”, *Sociologija* 2.
- Miladinović, Slobodan (1997): “Etnocentrizam vladajućih elita pred raspad Jugoslavije”, *Nova srpska politička misao*, 3-4.
- Miladinović, Slobodan (2000): “Doprinos vladajućih elita raspadu Jugoslavije”, *Sociologija* 2.
- Miladinović, Slobodan (2002): “Srbija i Crna Gora: problem unutrašnjih protivrečnosti i evropske integracije”, *Tehnologija kultura i razvoj – 9*, Institut Mihajlo Pupin i Udruženje tehnologija i društvo, Beograd.
- Miladinović, Slobodan (2004): “Etničko-religijske protivrečnosti kao faktori (dez)integracije Srbije u evropske tokove”, *Društvene promene kulturni i etnički odnosi i evro-integracijski procesi na Balkanu*, Filozofski fakultet, Institut za sociologiju, Niš.
- Miladinović, Slobodan (2004a): “Protivrečnosti kulturno-istorijskog nasleđa kao faktori (dez)integracije Srbije u evropske tokove”, *Modeli kulturne politike u uslovima multikulturnih društava na Balkanu i evrointegracionih procesa*, Institut za sociologiju, Filozofski fakultet, Niš.
- Miladinović, Slobodan (2005): “Siromaštvo i kultura siromaštva u postsocijalističkoj tranziciji Srbije”, *Savremeni Balkan u kontekstu geokulture razvoja, kulture mira i evrointegracijskih procesa*, Filozofski fakultet, Niš.
- Milić, Anđelka (1972): *Mišljenje građana o uzrocima teškoća u međunacionalnim odnosima i njihovo shvatanje jugoslovenstva*, IDN, Beograd.

- Mitrović, Ljubiša (2003): "Regionalni identitet i odnos aktera prema procesima globalizacije, regionalizacije i evrointegracije Balkana", *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnost saradnje i integracije na Balkanu*, Filozofski fakultet, Niš.
- Mrkšić, Danilo (1994): "Dualizacija ekonomije i stratifikaciona struktura", u Mladen Lazić (ur): *Razaranje društva*, Filip Višnjić, Beograd.
- Mrkšić, Danilo (2000): "Restrifikacija i promene materijalnog standarda", u M. Lazić (ur) *Račji hod*, Filip Višnjić, Beograd.
- Pantić, Dragomir (1967): *Jugoslovensko javno mnjenje o nekim aspektima međunacionalnih odnosa*, IDN, Beograd.
- Pantić, Dragomir (1987): *Nacionalna svest mladih u Srbiji*, Istraživačko-izdavački centar SSO, Beograd.
- Pantić, Dragomir (1991): "Širina grupnih identifikacija građana", Lj. Baćević (ur): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, IDN, Beograd.
- Pantić, Dragomir (1991a): "Nacionalna distanca građana Jugoslavije", Lj. Baćević (ur): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, IDN, Beograd.
- Pantić, Dragomir (1996): "Changes in Ethnic Stereotypes of Serbs", *Sociologija*, XXXVIII, 4.
- Petrović, Ruža (1986): *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd.
- Petrović, Ruža; Blagojević, Marina (1989): *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, SANU, Demografski zbornik, knjiga II, Beograd.
- Popadić, Dragan; Biro, Mikloš (1999): "Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Sbjiji", *Nova Srpska politička misao* 1-2.
- Popović, Dragan (ed) (2005): *Ethnic Communities in Kosovo 2003 and 2004*, Humanitarian Law Center, Belgrade.
- Puhalo, Srđan (2003): *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacija BiH prema građanima bivše SFRJ*, Fondacija Fridrih Ebart, Banja Luka.
- Sekelj, Laslo (2000): "Etnička distanca, ksenofobija i etnonacionalistička manipulacija", *Sociologija* 1.
- Statistički godišnjak Srbije* (2005), Republički Zavod za statistiku, Beograd.
- Turjačanin, Vladimir (2004): "Etnički stereotipi mladih srpske i bošnjačke nacionalnosti u Bosni i Hercegovini", *Psihologija*, vol. XXXVII, 3.
- Vuković, Slobodan (1994): *Pokretljivost i struktura društva*, IKSI, Beograd.
- Živković, Jovan (2005): *Manjine i regionalizam*, Društvo dobre akcije, Niš.
- Živković, Jovan; Marković, Olivera (2004): "Apstraktni pristup regionalizaciji manjinskih zajednica jugoistočne Srbije", *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnost saradnje i integracije na Balkanu*, Filozofski fakultet, Niš.

Slobodan Miladinović
Faculty of Organization
Sciences
Belgrade

S u m m a r y

ISSUE OF NATIONAL MINORITIES SOCIAL IDENTITY AND EURO-INTEGRATION PROCESSES IN SERBIA

In this work are analysed, in basis of survey data, acceptability of some identification frames by means of national minorities' membership importance of nation, birth area, Serbia, State Community Serbia and Monte Negro and European Community reviewing. The data says the nationality is the most important determinant of make up one's mind and that there are tendencies that different nationalities members estimate importance of offered entities membership in different way. General result is that the most importance is given to local and national membership but the least to Serbian and Federal membership. We can conclude that there isn't consent between national minorities about offered identification frames. Minorities can be divided in two groups: first which accept Serbia as their state (Romanians and Slovaks at first) and the second group which aren't gracious toward Serbia as frame for their social identification (here belong Albanians at first but Hungarian and Muslims/Boshnak partly). The problem with second group is that they are thickly concentrated minorities on some parts of country. In basis of data we can suppose possibility of potential crisis and conflicts developing about and around particular nations in close future.

Key words: social identity, identification frame, nation, nationality, local membership, state membership